

U partnerstvu s UNESCO-om

Finansira
Evropska unija

Moderacija sadržaja i lokalni akteri u Bosni i Hercegovini

juni 2022.

SOCIAL
MEDIA
4PEACE

ARTICLE 19**T:** +44 20 7324 2500**F:** +44 20 7490 0566**E:** info@article19.org**W:** www.article19.org**Tw:** @article19org**Fb:** facebook.com/article19org**© ARTICLE 19, 2022.**

Ova publikacija je nastala uz finansijsku podršku **Evropske unije** i **UNESCO**-a. Korištene oznake i prezentacija materijala u ovoj publikaciji ne podrazumijevaju izražavanje bilo kakvog mišljenja UNESCO-a ili Evropske unije u vezi s pravnim statusom bilo koje zemlje, teritorije, grada ili područja ili njihovih vlasti, ili u vezi s razgraničenjem teritorija ili granica.

Autori su odgovorni za izbor i prezentaciju činjenica sadržanih u ovoj publikaciji i za mišljenja izražena u njoj, koja nisu nužno mišljenja UNESCO-a ili Evropske unije i ne obavezuju ih.

Ovo djelo je dano na korištenje pod licencom Creative Commons Imenovanje-Bez prerada 3.0 SAD. Slobodni ste kopirati, distribuirati i prikazivati ovo djelo i stvarati izvedena djela, pod uslovom da:

- 1) imenujete ARTICLE 19 kao autora;
- 2) ne koristite ovo djelo u komercijalne svrhe;
- 3) distribuirate sva djela izvedena iz ove publikacije pod licencom koja je identična ovoj.

Da pristupite punom pravnom tekstu licence, posjetite:

<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/legalcode>

Priznanja

Zahvaljujemo se Bojani Kostić, koja je provela istraživanje i napisala izvještaj u bliskoj saradnji s organizacijom ARTICLE 19.

Bojana Kostić je istraživačica i zagovornica ljudskih prava i tehnologije. Bojana piše o slobodi izražavanja te društvenim faktorima i štetnim posljedicama tehnologije, fokusirajući se na okvire ljudskih prava, glasove zajednice i marginalizovanih grupa, rodnu ravnopravnost i principe intersekcionalne pravde. Oslanja se na participativno istraživanje kako bi istražila načine na koje različiti kontekstualni faktori i politički i ekonomski interesi, kroz interakciju s digitalnim artefaktima, oblikuju našu životnu stvarnost, mogućnosti i uživanje slobode izražavanja i srodnih ljudskih prava. Radi za međunarodne organizacije (Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, Vijeće Evrope i Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO)), kao i za organizacije za slobodu medija kao što su Free Press Unlimited, Thomson Foundation, Troll -Busters, Media Diversity Institute, SHARE fondacija, Balkanska istraživačka mreža. Redovno pruža podršku novinarima i borcima za ljudska prava u boljem prepoznavanju i borbi protiv nasilja na internetu. Nastoji koristiti zajedničko lokalno znanje u zajednici i postojeće mehanizme podrške otpornosti kako bi pokrenula promjene, posebno u oblastima medija, izgradnje zajednice i osmišljavanja inkluzivne medijske politike.

Zahvaljujemo se svima koji su podijelili svoju stručnost i stavove i doprinijeli procesu istraživanja.

Hvala i našim partnerima u UNESCO-u koji su dali doprinos i povratne informacije u različitim fazama pripreme ovog izvještaja.

Sadržaj

Izvršni sažetak	5
Uvod	7
O projektu	7
Metodologija	10
Kratke informacije o Bosni i Hercegovini	10
Situacija u oblasti moderacije sadržaja u BiH	15
Društvene mreže u BiH	15
Pregled: Uticaj moderacije sadržaja na mir i stabilnost	17
Primjenjivost i važnost pravila/režima moderacije sadržaja	20
Moderacija sadržaja: Lokalne implikacije globalnih pravila	26
Prelazni zaključak	39
Analiza aktera	42
Medijski akteri	43
Organizacije civilnog društva	45
Akadska zajednica	48
Aktivisti i borci za ljudska prava	49
Prepreke za rješavanje problema moderacije sadržaja	50
Zaključak	53
Preporuke	55
Prilog A: Analiza rizika	59
Prilog B: Potencijalni članovi koalicije	62
Prilog C: Lista intervjua	65
Bibliografija	67
Endnote	75

Izvršni sažetak

S fokusom na Bosnu i Hercegovinu (BiH) i kao doprinos projektu **Social Media 4 Peace** koji implementira Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) s partnerom ARTICLE 19, ovaj izvještaj istražuje lokalne kontekstualne probleme koji proizlaze iz globalnih, netransparentnih i profitno vođenih procesa moderacije sadržaja na društvenim mrežama. Izvještaj analizira šta se dešava kada su određene lokalne zajednice i zemlje „nevidljive“ za društvene mreže i ilustrira kako međusektorska saradnja u obliku Koalicije za slobodu izražavanja i moderaciju sadržaja može pomoći tim zajednicama da se uključe i povežu sa društvenim mrežama i imaju glas po pitanju moderacije sadržaja koji utiču na njihovo društvo.

Putem analize literature i kvalitativnih intervjua izvještaj identificira trendove u dinamici moderacije sadržaja, kao i njihove štetne učinke na političke, društvene procese i izgradnju mira. Ova dinamika dovodi do „diskonekcije“ između medijskog okruženja u zemlji i građanskog učešća s jedne strane i društvenih mreža s druge. Ova „diskonekcija“ (koja se još može nazvati i „terra nullius“) onemogućava efikasne odgovore na lokalne kontekstualne probleme kao što su manipulacija informacijama i širenje etničke, rodne i drugih oblika mržnje koji prožimaju različite segmente društva. U ovom prostoru, mediji, organizacije civilnog društva i zagovaračka zajednica izloženi su pritiscima i zloupotrebama, uključujući napade na ugled, organizovano uznemiravanje i zloupotreba pravila o autorskim pravima i lažnog izvještavanja. Pojedini akteri su osmislili metode za uspješno rješavanje ovih problema (koji se mogu nazvati „gerilske taktike“), iako su te taktike nekada samo privremeno rješenje za suštinski sistemske probleme.

Zabrinjava izostanak smislenog odgovora, kao i javne i stručne debate o rješavanju brojnih problema koji proizlaze iz procesa moderacije sadržaja u zemlji. Moderacija sadržaja se uglavnom percipira kao neprobojan sistem. Ipak, moderacija sadržaja je transverzalno pitanje koje potpada pod djelokrug različitih državnih i nedržavnih aktera, privatnih subjekata, civilnog društva i društvenih mreža. Lista aktera i analiza njihovog rada i potreba, izrađena tokom procesa ovog istraživanja, ne ukazuje ni na jednu organizaciju civilnog društva koja u svoj portfolij uključuje pitanja slobode interneta. Osim toga, ne postoje ni državni programi za praćenje ili izvještavanje, inicijative zagovaranja usmjerene

na ove teme niti digitalne i otvorene zajednice aktivne u ovom polju. Takva situacija dovodi do još jedne prepreke, a to je nedostatak stručnosti u oblasti slobode interneta i digitalnih prava, te izostanak proaktivnog angažmana aktera kada je riječ o štetnim posljedicama trenutnih praksi moderacije sadržaja. Postojeće stručno znanje je uglavnom skoncentrirano u akademskoj zajednici, civilnom društvu i medijskim organizacijama te u aktivističkoj zajednici.

Imajući u vidu opisanu situaciju, koalicija za slobodu izražavanja i moderaciju sadržaja i opći koncept foruma s više aktera se nameće kao neophodan mehanizam za zatvaranje problematičnih nedostataka kako bi se podržalo uspostavljanje kanala komunikacije i saradnje s kompanijama društvenih mreža i riješili problemi koji ugrožavaju slobodu izražavanja na internetu, slobodu medija, društvenu koheziju i mir.

Uvod

Ova publikacija je nastala kao dio projekta Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) **Social Media 4 Peace** koji finansira Evropska unija (EU).

O projektu

Ovaj izvještaj je dio projekta **Social Media 4 Peace** koji UNESCO provodi u Bosni i Hercegovini (BiH), Keniji i Indoneziji uz podršku Evropske unije (EU). Opći cilj projekat je jačanje otpornosti društava na potencijalno štetan sadržaj koji se širi na internetu, a naročito govor mržnje koji podstiče nasilje, istovremeno štiteći slobodu izražavanja i unapređujući promoviranje mira putem digitalnih tehnologija, posebno društvenih mreža. Doprinos organizacije ARTICLE 19 projektu se fokusira na probleme izazvane trenutnim praksama moderacije sadržaja na dominantnim platformama društvenih mreža u tri ciljne zemlje.

Pored izvještaja o te tri zemlje razrađenih sa vanjskim konsultantima angažovanim na istraživanju, ARTICLE 19 je također pripremio i sažeti izvještaj za projekat **Social Media 4 Peace** koji upoređuje saznanja i preporuke.

ARTICLE 19 smatra da društvene mreže, u principu, [imaju slobodu da ograniče sadržaj na osnovu slobode ugovaranja](#), ali da i bez obzira na to trebaju poštovati ljudska prava, uključujući pravo na slobodu izražavanja, privatnost i pravičan sudski postupak. Premda platforme društvenih mreža pružaju prilike za izražavanje, [na vidjelo su izašli i brojni problemi](#). Primjena standarda zajednice je dovela do [isključivanja glasova manjina](#). Nastojanja tehnoloških kompanija da spriječe problematičan sadržaj su daleko od ujednačenih: na primjer, pokazalo se da [87% Facebookove potrošnje na borbu protiv dezinformacija odlazi na sadržaj na engleskom jeziku, iako samo 9% korisnika govori engleski](#). Također je otkriveno da se većina resursa i sredstava za moderaciju sadržaja [dodjeljuje ograničenom broju zemalja](#). Generalno su transparentnost i rješavanje sporova oko uklanjanja sadržaja do sada su bili neadekvatni da bi omogućili dovoljan nadzor nad aktivnostima platformi društvenih mreža i pružili neophodno obeštećenje za njihove korisnike. I konačno, malo je vjerovatno da bi [malom broju dominantnih platformi trebalo](#)

[dozvoliti da imaju toliku moć](#) nad onim što je ljudima dozvoljeno da vide bez direktnije odgovornosti javnosti.

Ovaj izvještaj se posebno bavi situacijom lokalnih aktera koji pod uticajem štetnog sadržaja na društvenim mrežama ili njegove moderacije često ne mogu poduzeti djelotvorne mjere kako bi poboljšali svoju situaciju u tom pogledu. Može ih frustrirati nedosljednost platformi u primjeni vlastitih pravila za sadržaj; mogu smatrati da globalne kompanije ignoriraju njihove zahtjeve ili pogrešno razumiju trenutne okolnosti u zemlji ili regiji. Neki možda ne razumiju pravila za sadržaj ili moderacije sadržaja, ali to nije slučaj kod svih lokalnih aktera.

Istraživanje zatim nastoji, kroz stavove lokalnih aktera, ispitati pretpostavku da li bi lokalna Koalicija za slobodu izražavanja i moderaciju sadržaja mogla igrati ulogu u popunjavanju jaza između stvarnosti lokalnih aktera i kompanija koje djeluju na globalnom nivou. Ideja za tu Koaliciju se zasniva na radu organizacije [ARTICLE 19 na razvoju Vijeća za društvene mreže](#), mehanizma sa više aktera za nadzor moderacije sadržaja na platformama društvenih mreža. ARTICLE 19 je predložio da se Vijeća za društvene mreže formiraju na nacionalnom nivou (osim ako postoji rizik da će lako potpasti pod uticaj vlada ili drugih moćnih interesa) jer bi to osiguralo uključivanje lokalnih donosilaca odluka koji su dobro informirani o lokalnom kontekstu i razumiju njegove kulturne, lingvističke, historijske, političke i društvene nijanse. Dok je razvoj samoregulatornog tijela s više aktera kao što je Vijeće za društvene mreže dugoročan i složen poduhvat, lokalna Koalicija za slobodu izražavanja i moderaciju sadržaja bila bi lakši pristup koji bi se mogao podržati u kraćem roku. Bazirajući svoj rad na međunarodnim standardima u oblasti slobode izražavanja i drugim osnovnim pravima, takva Koalicija bi mogla pružiti vrijedan doprinos za informiranje o praksama moderacije sadržaja, posebno kroz svoje poznavanje i razumijevanje lokalnih jezika i okolnosti. Kao kritična masa lokalnih aktera, mogla bi se uključiti u održivi dijalog s platformama društvenih mreža i doprinijeti rješavanju nedostataka moderacije sadržaja i poboljšanju zaštite osnovnih prava na internetu. Koalicija može pružiti obuku i podršku za slobodu govora i moderaciju sadržaja lokalnim akterima civilnog društva na koje moderacija sadržaja utiče. Konačno, mogla bi utrti put kreaciji Vijeća za društvene mreže u zemlji u kasnijoj fazi. Kroz ovo istraživanje, u početnoj fazi projekta [Social Media 4 Peace](#), ideja o lokalnoj Koaliciji za slobodu izražavanja i moderaciju sadržaja je predstavljena

lokalnim akterima čiji su stavovi omogućili formuliranje preporuka o tome kako pristupiti facilitaciji pilot koalicija u specifičnom kontekstu Bosne i Hercegovine. Kako bi se garantiralo efektivno vlasništvo njenih članica nad Koalicijom, proces koji olakšava njeno stvaranje će nužno uključiti vježbu validacije koja osigurava da potencijalni članovi imaju priliku da razgovaraju o nalazima istraživanja.

U tom cilju, a fokusirajući se na lokalne glasove u BiH, ovaj izvještaj ispituje pitanja moderacije sadržaja koja su specifična za lokalne zajednice i poziciju, znanje i potrebe različitih državnih i nedržavnih aktera (vidi [Prilog A](#) za više detalja). U njemu se daje pregled trenutnog stanja na društvenim mrežama kako bi se identificirali ključni problemi u moderaciji sadržaja i njihov uticaj na političke, društvene i kulturne procese u zemlji, uključujući tematske studije slučaja (vidi poglavlje [Situacija u oblasti moderacije sadržaja u BiH](#)). Svaki akter intervjuiran u ovom izvještaju je kategoriziran prema profesionalnoj afilijaciji i djelokrugu rada kako bi se procijenio njihov položaj, znanje i potrebe te njihov kapacitet da se angažuju u koalicijama, zagovaranju i drugim aktivnostima u vezi sa slobodom izražavanja i moderacijom sadržaja (vidi poglavlje [Analiza aktera](#)). Kako bi se osiguralo da projekat **Social Media 4 Peace** može iznjedriti predviđene rezultate, ovaj izvještaj se završava planom rada za lokalnu Koaliciju za slobodu izražavanja i moderaciju sadržaja te procjenom rizika i prepreka s kojima se buduće rukovodstvo i članovi koalicije mogu suočiti (vidi [Preporuke](#)).

Za potrebe ovog izvještaja oslanjamo se na [sljedeće definicije](#):

- **Moderacija sadržaja** podrazumijeva različite skupove mjera i alata koje društvene mreže koriste za rješavanje problema ilegalnog sadržaja i provođenje standarda svoje zajednice u odnosu na sadržaj koji generiraju korisnici na njihovim uslugama. To općenito uključuje prijavljivanje sadržaja od strane korisnika, pouzdanih prijavljivača („trusted flaggers“) ili „filtera“, uklanjanje, označavanje, smanjenje vidljivosti ili demonetizaciju sadržaja ili onemogućavanje određenih funkcija.
- **Kuriranje sadržaja** je način na koji društvene mreže koriste automatizirane sisteme za rangiranje, promociju ili smanjenje vidljivosti sadržaja u newsfeedovima, obično na osnovu profila svojih korisnika. Sadržaj se može promovirati na platformama i u

zamjenu za plaćanje. Platforme također mogu birati sadržaj korištenjem oznaka da upozore korisnika na osjetljivi sadržaj ili primjenom određenih oznaka kako bi istaknuli, na primjer, da li sadržaj dolazi iz pouzdanog izvora.

Metodologija

Ovaj izvještaj predstavlja analizu literature i javnih politika i regulative koji daju uvid u slobodu izražavanja i slobodu medija u BiH i ključne trendove u njima. Izvještaj kombinira dvije metodološke komponente: istraživačku analizu literature i kvalitativne intervju s akterima. Prikupljanje i analiza (oskudnih) istraživanja konkretno o BiH te međunarodnih i regionalnih resursa kao ključnog fokusa desk istraživanja, pomogla je da se kreira polazna osnova iz koje se mogu izdvojiti značajni lokalni narativi. Inicijalna analiza literature je otkrila jaz u znanju i opći nedostatak smislenog angažmana u BiH na temama koje se odnose na slobodu interneta. Kako bi se riješio ovaj jaz, u septembru 2021. godine su obavljeni kvalitativni intervju i terensko istraživanje. Kako bi se osiguralo da su uključeni ključni akteri, istraživanje se oslanjalo na metodologiju svrsishodnog uzorkovanja. Ukupno su organizirana 23 intervju i fokus grupe. Intervju su trajali 60–180 minuta i koristili su polustrukturirana pitanja. Terensko istraživanje i kvalitativni intervju pokazali su se bitnim elementima u ovom istraživačkom procesu. Istraživačica želi izraziti zahvalnost svima koji su podijelili svoje znanje i uzeli učešće u procesu istraživanja (detaljan spisak ispitanika pogledajte u [Prilogu C](#)).

Kratke informacije o Bosni i Hercegovini

Da bismo šire razumjeli dinamiku moderacije sadržaja i slobode izražavanja u BiH, najprije trebamo shvatiti složeni politički i sistem upravljanja u zemlji. Sadašnja organizaciona struktura BiH propisana je Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine tokom mirovnih pregovaračkih procesa nakon oružanog sukoba u bivšoj Jugoslaviji¹ tokom kojih je [poginulo više od 100.000 ljudi, a dva miliona ljudi – 'više od polovine stanovništva' – izbjeglo](#).

Trenutno je BiH država koja se sastoji od dva entiteta (**Federacije Bosne i Hercegovine** i **Republike Srpske**) i poluautonomnog **Brčko Distrikta**. Nadalje, Federacija BiH se sastoji od 10 kantona. Kao parlamentarna demokratska država, izvršna vlast u BiH ostvaruje se

kroz Predsjedništvo i Vijeće ministara, a zakonodavnu vlast ima Parlamentarna skupština. Predsjedništvo služi kao rukovodstvo države, a dijele ga predstavnici tri izborne jedinice BiH (Bošnjaci, Hrvati i Srbi). Decentralizirani politički sistem zemlje i dekoncentracija moći se dalje replicira u drugim strukturama, tako da dva državna entiteta i kantoni uživaju visok nivo autonomije i imaju nezavisne upravljačke strukture. Ovaj decentralizirani model predstavnicima etničkih grupa u institucijama BiH pruža mogućnost da blokiraju odluke i zakonske prijedloge koje donose predstavnici drugih etničkih grupa – što rezultira političkom zastojećem i nestabilnošću. Prema mišljenju ispitanika u istraživanju², ovaj politički model je iznjedrio tri paralelne političke (partijske) strukture, od kojih je svaka podijeljena na osnovu etničke pripadnosti.³ Ovaj tripartitni i multipolarizirani politički i društveni sistem i ispresijecani interesi jasno su vidljivo ugrađeni u digitalnu sferu (vidi odjeljak [Situacija u oblasti moderacije sadržaja u BiH](#) za opširnu raspravu o tome).

[Zemlja je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju \(SSP\) s EU](#) 2015. godine kao prvi korak zemlje da postane članica EU. Evropska komisija je 2021. godine u svom godišnjem izvještaju – koji uključuje pregled trendova vezanih za i napredak strukturnih reformi – navela da „[evropske integracije BiH nisu pretvorene u konkretnu akciju jer su se politički lideri nastavili baviti retorikom podjela i nekonstruktivnim političkim sporovima](#)[...]“. To u praksi znači da su dio 2019. godine rad u Parlamentu BiH obustavljali poslanici iz Republike Srpske koji nisu priznavali državne institucije i odbijali su da učestvuju u njegovom radu. Ključne institucije zemlje su 2021. i 2022. godine ponovo blokirane nakon odluke [Ureda Visokog predstavnika](#) (međunarodnog tijela koje osigurava provedbu Dejtonskog sporazuma) o izmjeni Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.⁴ Nakon što su odbili priznati ovu odluku, predstavnik Republike Srpske i član Predsjedništva odlučio je da privremeno istupi iz državnih institucija. Kao odgovor, državni zvaničnici iz iste političke stranke su [odbili rad Parlamenta](#), čime su opstruirali zakonodavne procese. Pored ovog političkog „čorsokaka“, predstoje i državni parlamentarni i predsjednički izbori koji će se održati u oktobru 2022. Lideri vladajuće političke stranke u Republici Srpskoj nagovijestili su da bi se mogli [uzdržati od ovih izbora ako se izborni sistem do tada ne reformira](#).

Politički nestabilan sistem prepun etničkih tenzija stvorio je strukturalne procjepe, neefikasnu vladavinu prava koja održava etničke podjele i narušava društvenu koheziju, toleranciju i, na kraju, mir. U sistemu kao što je ovaj, zakonodavni okvir ljudskih prava i

institucionalna infrastruktura – Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice i Ombuds-osoba na državnom nivou – imaju [ograničene kapacitete za djelovanje i promjene](#). Pored toga, brojne organizacije za ljudska prava i izgradnju mira, međunarodne organizacije – prije svega Ured visokog predstavnika, ali i terenski uredi Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju, Vijeća Evrope te agencije, fondovi i programi sistema Ujedinjenih nacija, i delegacija EU, često su uključene u ključne strukturne reforme državnih medija i saraduju s nizom aktera u zemlji, uključujući medijske organizacije i civilno društvo. Kako se navodi u [Izveštaju Evropske komisije za 2021. godinu](#), BiH mora „osigurati puno poštovanje, zaštitu i promociju slobode okupljanja i izražavanja, te se suzdržati od daljnjih radnji koje negativno utiču na ostvarivanje ovih prava“. Ne postoji zakonodavstvo o medijima koje se odnosi na pitanja kao što su medijski pluralizam i vlasništvo ili oglašavanje i državno finansiranje, a postojeći zakoni nisu u dovoljnoj mjeri usklađeni s evropskim i međunarodnim standardima niti se sprovode. Ovo važi i za zakone o govoru mržnje, koji se još uvijek moraju uskladiti sa standardima EU. Nedovoljna efikasnost pravosudnog sistema dodatno odvraća građane da se bave ovim slučajevima. Kada je riječ o online platformama, u [izveštaju Evropske komisije](#) se navodi da se one koriste za širenje govora mržnje i dezinformacija, dok je odgovor pravosuđa ograničen na rješavanje vjerske i etničke mržnje koja se širi putem interneta i društvenih mreža. Međutim, nedavno su poduzeti neki pozitivni koraci. Prema LGBTQI+ (lezbejke, gej muškarci, biseksualci, transrodne, queer i interseksualne osobe) i feminističkoj aktivistkinji Lejli Huremović, ovogodišnja povorka Pride je dočekanija s manje mržnje u odnosu na prethodne godine, s obzirom da je uprava policije Kantona Sarajevo pokazala više volje da saraduje i pomaže u suzbijanju govora mržnje online i offline.⁵

Ne postoje državni zakoni koji direktno reguliraju internet i online komunikaciju općenito. Bilo je, međutim, nekoliko političkih i zakonodavnih napora da se ograniči sloboda interneta. Republika Srpska je 2015. godine izmijenila svoj Zakon o javnom redu i miru kako bi uključila definiciju javnog prostora koja obuhvata internet i društvene mreže. U septembru 2021. godine, sličnu zakonodavnu inicijativu je predložio i Parlament BiH i, ako bude usvojena, javni red i mir na internetu će potpast u nadležnost policijskih organa. Ostaje da se vidi kako će se to praktično provesti. Ova vrsta intruzivne regulacije, koja se

dešava u politiziranom javnom prostoru, i nedostatak kritičkih glasova i aktivnog građanstva odvija se u uslovima koji su dobro opisani na sljedeći način:

„Postoji namjera da se ojačaju entitetski nivoi kako bi došli do nivoa državne strukture. To bi zauzvrat centraliziralo njihove ovlasti i oslabilo stvarni državni nivo te bi on ostao kao provizorna vlast. U tom slučaju stvarna moć bi ostala unutar entiteta, a oni bi željeli da se to ogleda na internetu i društvenim mrežama pa da na kraju imamo tri interneta i Facebooka. Ali, društvene mreže zbog svoje infrastrukture nisu kompatibilne s ovom namjerom i zato su sklone manipulaciji i zloupotrebi.“⁶

Potreba za [strukturnim i sistemskim reformama neophodnim za ekonomski prosperitet samo je porasla](#) s ozbiljnom recesijom izazvanom pandemijom Covid-a 19: tržište rada je stagniralo sa stopama nezaposlenosti koje su porasle na približno 30%⁷ i čak do 60% za mlađe populacije.⁸ Prosječne plaće su niske i [16% stanovništva živi u siromaštvu](#). Kada je u pitanju e-trgovina, tržište je nerazvijeno (online modni trgovci imaju najveći udio), a u njoj učestvuje samo 15% stanovništva ([samo 9,7% stanovništva ima kreditnu karticu](#)). Nasuprot tome, internetska infrastruktura unutar zemlje je relativno ravnomjerno raspoređena: od 3,29 miliona građana, više od 3 miliona osoba koristi internet, a od toga je [1,7 miliona aktivno na društvenim mrežama](#).

Ovaj izvještaj je važno čitati kroz leću duboko ukorijenjene strukturne i sistematske etničke podjele i u kontekstu rascijepljenog političkog okruženja, slabe vladavine prava, pravosudnog sistema i ekonomije. Ovi društveno-politički i tehnološki faktori zajedno oblikuju digitalni (medijski) pejzaž. Takvo okruženje pogoršavaju tri ključne političke i etničke strukture moći koje nastoje da nametnu sebičan i provincijski model upravljanja, osmišljen tako da stiču i gomilaju vlast. Uticaj i odraz ovog sistema u javnom diskursu najpreciznije objašnjava direktorica CIN-a, istraživačkog medija:

„Ove tri (političke) stranke i njihove etničke institucionalne strukture mogu kontrolirati javne narative kroz 'trgovinu strahom', tako što se relevantna javna pitanja (npr. siromaštvo, loši životni uslovi, problemi socijalne pravde) ignoriraju ili koriste za političko rasplamsavanje – podsticanje historijskih etničkih tenzija i raspirivanje

*retorike podjela. O ovim tenzijama se izvještava u medijima kao i na društvenim mrežama i tako nastavljaju ublažavati teme od javnog interesa.*⁹

Ili, riječima direktora jedne etablirane medijske kuće: „Ova taktika skretanja pažnje – to je sve u čemu živimo – nedovršeni rat, zamrznuti prostor – jedina je konstanta u medijskom i prostoru društvenih mreža.”¹⁰ Ključne etničko-političke stranke su dobro iskoristile tu taktiku skretanja pažnje, ali, što je još važnije, zacementirale su strah, apatiju i etničku podjelu u razgovorima, okvirima i općem javnom prostoru zemlje. Ova strategija, koju provode bosanskohercegovačke političke elite, stvorila je javni prostor sklon manipulaciji, što je analizirano u sljedećem poglavlju.

Situacija u oblasti moderacije sadržaja u BiH

Društvene mreže u BiH

Sa 67 internet provajdera i 87,25% stanovništva koje koristi mobilni pristup internetu, broj korisnika interneta u BiH (3.336.591) je skoro isti kao i broj stanovnika koji žive u zemlji (3.531.159).¹¹ Široka rasprostranjenost interneta u BiH dijelom je rezultat široko dostupne internetske infrastrukture i konkurentnog tržišta, čime se osigurava niska cijena pristupa. U aprilu 2020. godine uveden je program „roaming kao kod kuće“, koji je uklonio visoke cijene roaminga širom i unutar Zapadnog Balkana, uklanjajući dodatne prepreke koje ometaju rasprostranjenost interneta.¹² Unatoč geografskoj i etničkoj raznolikosti zemlje, nema značajnog digitalnog jaza, uključujući između urbanih i ruralnih predjela u zemlji.

Prema podacima Agencije za statistiku, skoro dvije trećine domaćinstava (72,8%) i više od 74% pojedinaca ima pristup i koristi informacijsko-komunikacijske tehnologije. Građani najčešće koriste internet u komunikacijske svrhe (npr. telefonski pozivi, 90,6%), časkanje preko privatnih aplikacija za razmjenu poruka (78,0%), pristup platformama društvenih mreža (68,3%) i čitanje online medijskih portala i vijesti (65,6%).¹³ Iako nema zvaničnih podataka o korištenju društvenih mreža, često citirani sakupljač podataka, Data Portal, izvijestio je o 1,70 miliona korisnika društvenih mreža u BiH u 2020. godini. Više od 50% stanovništva BiH ima profil na društvenim mrežama, a velika većina pristupa društvenim mrežama putem mobilnog telefona (97%).¹⁴ Od onih koji koriste platforme društvenih mreža, [1,40 miliona imaju profile na Facebooku](#), koji se navodi kao najposjećenija i najkorištenija platforma, pri čemu je Instagram (860.000) drugi najkorišteniji, a Twitter (166.500) treći. Ovi podaci su u skladu s [istraživanjem Regulatorne agencije za komunikacije](#) iz 2021. o medijskim navikama u zemlji koje je, oslanjajući se na reprezentativan uzorak, pokazalo da je Facebook najpopularnija društvena mreža (72,5%), a slijede Instagram (39,4%) i YouTube (38,1%), te da sve ostale društvene mreže koristi manje od 10% stanovništva (Twitter 3,5% i TikTok 8,8%). Facebook i Instagram su glavne društvene mreže i koriste ih svi uzrasti, premda se [Instagram više koristi među mlađom generacijom \(18–24 godine\), kao i TikTok i Twitter](#). S obzirom da je Meta vlasnik Instagrama, jasno je da je gotovo cijelo tržište društvenih mreža u rukama jedne

kompanije. Kako su primijetili urednici medija s kojima smo razgovarali za ovaj izvještaj¹⁵, dominacija Facebooka je problem i za medije i za građane.

Zapravo, najpopularniji termin za pretraživanje unesen u Google pretraživače 2020. godine bio je „Facebook“, a zatim „vremenska prognoza“, „Klix.ba“ (jedan od najpopularnijih online medijskih portala za vijesti), „YouTube“ i „Avaz“ (lokalni medij). YouTube koristi relativno veliki broj ljudi – uglavnom za zabavu – za [gledanje lokalnih rijaliti emisija i popularnih muzičkih takmičenja](#) (Zadruga, Zvezde Granda i slični „niskokvalitetni“ sadržaji koji promoviraju rodno zasnovano nasilje i etničku mržnju).¹⁶

[Istraživanje o medijskim navikama i percepciji medija iz 2019. godine](#), provedeno u tri najveća grada u zemlji (Banja Luka, Sarajevo i Mostar), također je ukazalo na sličnu strukturu upotrebe interneta. Studija je pokazala i da filmski, muzički i drugi sadržaji orijentirani na zabavu na društvenim mrežama privlače najveću publiku (46,7%), a slijede sportski događaji i povezane vijesti (38%). Ista studija je pokazala da je skoro 95% ispitanih izjavilo da su ili stalno na mreži ili da [koriste internet više od jednom dnevno](#). [Da pristupe informativnom sadržaju](#), ispitanici koriste online medijske portale (42%), društvene mreže (30%) i televiziju (11%). Starija publika (iznad 60 godina) se više oslanja na televiziju, radio i štampane medije, dok mlađa publika (18-40 godina) prvenstveno koristi društvene mreže kao glavni izvor vijesti. Upečatljivo je da publika između 18 i 28 godina uopće ne čita štampane novine. [Novija studija iz 2020. godine](#) je, koristeći reprezentativno uzorkovanje, pokazala da je televizija sada najčešće korišten izvor vijesti (71%), a slijede platforme društvenih mreža (50%) i online medijski portali (33%). Ovo reprezentativno istraživanje ukazalo je na značajan generacijski jaz: 88% ispitanika od 60 i više godina pristupa vijestima putem televizije u poređenju sa 45% ispitanika od 18 do 29 godina. Ovi rezultati su ponovljeni u istraživanju UNESCO-a i Regulatorne agencije za komunikacije iz 2020. godine koje se bavilo informacijskom svijesti tokom pandemije Covid-a 19 i potvrdilo televiziju kao primarni izvor informacija, praćenu online medijskim portalima i društvenim mrežama.¹⁷ Kao što je to slučaj u većini dijelova svijeta, u vrijeme krize poput nedavne pandemije Covid-a 19, [televizijski sadržaji su primarni izvor vijesti u BiH](#). Međutim, u BiH je povjerenje u medije komplicirano pitanje, jer samo [polovina stanovništva ima povjerenja u medije \(50%\), elektronske medije \(43%\), a još manje u društvene mreže \(33%\)](#).

Uprkos niskom stepenu povjerenja u medije, ispitani građani Sarajeva, Banja Luke i Mostara uglavnom se slažu (77%) da su [mediji sposobni da raspiruju nacionalne tenzije i raspiruju sukobe u zemlji](#) te da bi trebalo biti više pozitivnih sadržaja koji promovira javne vrijednosti i društvenu koheziju kroz priče i narative o pojedincima i javnim vlastima (95,3%). Činjenica da se mediji vide kao katalizator etničkih tenzija je značajna i mora se posmatrati kroz prizmu političke segregacije, a općenito je prisutan snažan politički uticaj na medije i medijsku ekonomiju.¹⁸ Društvene mreže, a posebno Facebook, nisu izuzete od ovog uticaja. Ovo važi i za YouTube, platformu koja je postala „super širilac“ dezinformacija tokom pandemije (vidi Studiju slučaja 2). Što se tiče Twittera i TikToka, ali i YouTube-a van konteksta dezinformacija, istraživanja o upotrebi ovih mreža i servisa gotovo da i nema. Na primjer, ispitanici ankete su spomenuli da se Twitter uglavnom koristi kao „zatvorena grupa“¹⁹ ljudi iz sličnih zajednica ili sa zajedničkim stavovima i perspektivama.

Na makro nivou analizirani podaci i istraživanja otkrivaju da ljudi u BiH koriste informacijsko-komunikacijske tehnologije za komunikaciju, posjećivanje društvenih mreža ili prelistavanje profila na društvenim mrežama u potrazi za zabavnim programima i drugim ličnim sadržajima koji se dijele i proizvode putem društvenih mreža. Kao rezultat toga, javna rasprava na internetu je relativno slabo razvijena, iako su društvene mreže – pretežno Facebook s obzirom na njegovu dominaciju u zemlji – [najčešće korišteni forumi za javnu diskusiju](#). Ovo je navelo jednog ispitanika da zaključi da: “Za mnoge ljude internet je Facebook, ali ljudi obično ne vide Facebook kao moćnu kompaniju, za njih je to samo platforma.”²⁰ Koliko god društvene mreže predstavljale važan izvor vijesti, pandemija Covid-a 19 je promijenila medijske navike u ovoj zemlji, dovodeći televiziju na prvo mjesto kao primarni izvor informacija od najvećeg povjerenja. Međutim, medijske navike se stalno mijenjaju i teško je procijeniti koliko dugo će televizija ostati primarni izvor informacija. Činjenica da mladi, ali i mlađe do sredovječne odrasle osobe, sve više [pristupaju vijestima i drugim informacijama putem algoritamski odabranog sadržaja društvenih mreža](#) zahtijeva veću pažnju i bolje razumijevanje uticaja ovih platformi i njihovih politika i praksi moderacije sadržaja na formiranje javnog mnijenja.

Pregled: Uticaj moderacije sadržaja na mir i stabilnost

U BiH, možda više nego u drugim zemljama, etničke podjele, fragmentirana publika i trvenja stvaraju plodno tlo za različite oblike manipulacije i dovode do neravnomjerne raspodjele komunikacijske moći, čime se jačaju pozicije onih koji već dominiraju javnim diskursom. Međutim, nedostaju sadržajne i holističke studije o problemima vezanim uz moderaciju sadržaja,²¹ što stvara ozbiljnu prepreku za targetiranu intervenciju. Ova značajna prepreka je rezultat nedostatka održivog finansiranja i resursa za racionalno adresiranje problema koji su svojstveni radu društvenih mreža. Dapače, angažman zasnovan na projektima je stvorio mnoštvo nedostataka u znanju i stručnosti (nedostaju kontinuirane prakse monitoringa društvenih mreža, podataka, alata i arhivske prakse, uključujući dubinsku analizu ili moderatore sadržaja u redakcijama, itd.) (vidi poglavlje [Analiza aktera](#) za opsežnu diskusiju). U nastojanju da se popune ove rupe, ovaj izvještaj pokušava sintetizirati postojeće resurse i oslanja se na intervjuje za potpunije razumijevanje dinamike moderacije sadržaja u zemlji. Kao polazna tačka, imajući na umu rascjepkani društveno-politički sistem, analizu započinje poseban paradoks koji karakteriše pejzaž društvenih mreža.

Decentralizirani politički sistem ima potencijal da stvori prostor za živu i participativnu javnu raspravu – kamen temeljac demokratskih društava. Paradoksalno, uprkos visokom stepenu decentralizacije političke moći u BiH, etno-političke snage su ipak uspjele razbiti i atomizirati javnu debatu kako offline tako i online. „Atomizirani identiteti“ i „disperzivna javna rasprava na internetu“²² su, zajedno s niskim nivoom medijske i informacijske pismenosti, dodatno potisnuli javnu debatu i ućutkali one glasove koji su kritični prema političkim elitama.²³ U tom okruženju se razvio niz lokalno osjetljivih kontekstualnih pitanja kao spektar međusobno povezanih i zavisnih problema: međuetnička manipulacija i mržnja; ciljani napadi na nedovoljno zastupljene i potlačene grupe; prepreke medija za širenje vijesti na društvenim mrežama; kao i vitalne inicijative društvenih mreža koje njeguju raznolikost i mir.

U pogledu uklanjanja različitih oblika identificiranih štetnih sadržaja, državne institucije i pravosuđe pružaju malu ili nikakvu pomoć. Nakon podnošenja žalbe, istrazi i tužilaštvu može trebati puno vremena da bi postigli značajan napredak, a malo je iskustava kada je u pitanju vođenje ovih sporova.²⁴ Udruženje BH novinari je ostvarilo određene uspjehe – [od devet parničnih predmeta o nasilju nad novinarima, šest se odnosilo na uznemiravanje na](#)

[internetu](#). Pojavljuje se još jedan zabrinjavajući trend koji bi mogao rezultirati većim ovlaštenjima organa za provođenje zakona i pravosuđa za uređivanje govora na internetu. Trenutno se raspravlja o izmjenama i dopunama Zakona o javnom redu i miru kojima se želi proširiti obim javnog prostora na internet i društvene mreže. Ovaj zakonski prijedlog samo oponaša odredbu postojećeg zakona u Republici Srpskoj, usvojenog 2015. godine, koji su kritičari opisali kao „[napad na slobodu govora](#)“ i strože se provodio tokom pandemije Covid-a 19. Prema novom nacrtu i postojećem zakonu, svako ko objavljuje i širi sadržaj, uključujući sadržaj koji kreiraju korisnici na internetu i društvenim mrežama, koji se smatra remećenjem javnog reda, nepristojnim, uvredljivim ili uznemirujućim, ili sa namjerom da vrijeđa ili ispoljava nepristojno ili drsko ponašanje, može biti novčano kažnjen.²⁵ U analizi objavljenoj na portalu za građane Javna rasprava izražena je zabrinutost o sljedećem:

Neprecizne i previše široko postavljene odredbe zakona mogu dovesti do zloupotreba, ali i autocenzure, u smislu obeshrabrivanja građana i građanki da primaju i šalju informacije na internetu – u strahu od mogućih posljedica čak i onda kada narativ koji šire nije govor mržnje. Stoga, imperativ je da odredbe u ovoj oblasti budu precizne i jasne, kako bi onemogućile proizvoljno tumačenje i zloupotrebe u praksi.²⁶

Kako bi popunili problematične praznine i odgovorili na ova zabrinjavajuća i složena pitanja, mediji, organizacije civilnog društva i aktivisti su koristili niz različitih metoda kako bi stupili u kontakt s platformama. Čak i za one koji su uspjeli uspostaviti ljudski kontakt s njima, taj kontakt ne rezultira nužno rješavanjem sporova oko sadržaja ili otklanjanjem grešaka u procesu (više o tome pročitajte u sljedećem pododjeljku).²⁷ Prividna ambivalentnost platformi i očigledni nedostatak volje da riješe probleme moderacije sadržaja u BiH čine ih „saučesnicima“ – bez odgovornosti – u širenju mržnje i diskriminatornog govora i prepreka koje onemogućavaju cijeloj javnosti da pristupi sadržajima od javnog interesa i ostvari slobodu izražavanja online. Iz perspektive kompanija društvenih mreža, s obzirom na nedostatak zaštitnih mjera za sprečavanje monopolizacije moći, BiH se čak može smatrati savršenom „zonom za testiranje“²⁸ gdje mogu uvoditi nove i mijenjati stare politike i prakse moderacije sadržaja u stvarnom vremenu (ili ne, zavisno od slučaja) pod velom nekažnjivosti. Ali ova opasna „diskonekcija“ znači da napeta dinamika u zemlji i uočena lokalno osjetljiva kontekstualna

pitanja dovode do velikih ograničenja za slobodu izražavanja i slobodu medija i mogu rezultirati teškim posljedicama za društvo u BiH u cjelini.

Primjenjivost i važnost pravila/režima moderacije sadržaja

U temelju lokalno osjetljivih kontekstualnih pitanja i povezanih problema u moderaciji sadržaja se nalazi mnoštvo [intersekcionalnih pluralističkih interesa](#) koji oblikuju individualno iskustvo i mogućnost izražavanja, prenošenja i primanja informacija na internetu. Ispitanici su u intervjuima opširno govorili o primjetnim posljedicama nedostatka moderacije sadržaja u slučajevima političkog i zlonamjernog huškačkog govora i njegovom negativnom učinku na javnu raspravu (vidi poglavlje „Moderacija sadržaja: Lokalne implikacije globalnih pravila“). Međutim, to ne znači da se moderacija sadržaja kao takva može smatrati vježbom „neutralne vrijednosti“. Naprotiv, njome upravljaju moćne kompanije društvenih mreža s politikama i odlukama koje se zasnivaju na profitu i koje utiču ne samo na digitalni ekosistem, već i na naše „analogno“ društvo i vrijednosti. Stoga se nameće logično pitanje: kako se društvene mreže prilagođavaju i odgovaraju na postojeće izazove moderacije sadržaja u BiH? Ovo pitanje je detaljnije obrađeno u sljedećim paragrafima, ali se čini da je odgovor ukorijenjen u „diskonekciji“ između kompanija društvenih mreža i zajednica, medijskih organizacija i pojedinaca koji ih koriste („na terenu“) i, jednostavno, da mnoge brige ostaju nerazjašnjene u ovoj „terra nullius“. Ovako ispitanici intervjuja objašnjavaju ovu zabrinjavajuću „diskonekciju“: „Kompanije društvenih mreža ni ne znaju da postojimo i da njihove politike utiču na nas.“²⁹ Drugi ispitanik je naveo: „Mi smo na marginama globalnih procesa društvenih mreža i nismo prepoznati kao važni akteri.“³⁰

„Diskonekcija“ je u praksi pojačana i činjenicom da kompanije društvenih mreža nemaju predstavnike u ovoj zemlji. Osim organizacije Raskrinkavanje koja je službeni partner Facebooka za provjeru činjenica, malo je ili uopće nema informacija o njihovom odnosu s akterima u zemlji i tome jesu li medijske organizacije uključene u novinarske inicijative društvenih mreža (npr. [Facebook Trust Program](#) ili [Google News Initiative](#)). Postojeći interni dokumenti (npr. standardi zajednice, uslovi korištenja usluge) – [ključni ugovorni dokumenti](#) između pojedinca i platforme – nisu potpuno dostupni na lokalnim jezicima, a dijelovi koji su dostupni su loše prevedeni i nisu nužno oblikovani prema prepoznatim

lokalnim kontekstualnim pitanjima. Međutim, s obzirom na to da su ti [dokumenti napisani široko i otvoreni za tumačenje](#), potencijalno bi se mogao primijeniti niz odredbi za rješavanje nekih problema poput rodno ili etnički zasnovanog govora mržnje.³¹ Isto se odnosi i na [standarde zajednice koji se bave ozbiljnim kršenjima](#) kao što je, na primjer, promocija nasilja ili kriminalnog ponašanja, uključujući orkestrirane i organizirane napade, prijetnje i uvrede. Iz normativne perspektive, ovi standardi zajednice i interni dokumenti potencijalno bi mogli biti primjenjivi na rješavanje određenih lokalnih problema u moderaciji sadržaja. Međutim, nedostatak podataka i uvida u provođenje ovih globalnih standarda, posebno njihove primjenjivosti u lokalnom kontekstu, znatno otežava procjenu njihove relevantnosti i djelotvornosti.

Anketa korisnika društvenih mreža Zapadnog Balkana koju je objavio informativni portal Balkanske istraživačke mreže (BIRN) Balkan Insight, pruža uvid u reakcije platformi društvenih mreža u regiji. Studija je pokazala da su prijavljene prijetnje nasiljem i uznemiravanje na lokalnim jezicima otklonjeni u 60% odnosno 50% slučajeva u četiri zemlje Zapadnog Balkana, uključujući BiH. Međutim, do [polovine prijavljenih slučajeva govora mržnje je ostalo online](#).³² Izvještaj je uključivao informacije od predstavnika Mete i Twittera koji su naveli da te platforme prvenstveno koriste algoritme i ljudske resurse za [otkrivanje i uklanjanje govora mržnje, uz proaktivne mjere uklanjanja](#). U sličnom tonu, na pitanje o iskustvu s prijavljivanjem sadržaja društvenih mreža tokom intervjua, jedan ispitanik je rekao: „Kada prijavim sadržaj na engleskom, reakcija platformi je mnogo brža i tačnija nego kada prijavim problem na našem jeziku.”³³ Iako se ovo konkretno iskustvo odnosi na Facebook, na pitanje o YouTubeu ispitanik je rekao da je ta platforma „još gora jer njihove kategorije za prijavljivanje nemaju smisla i ne postoje adekvatni ili funkcionalni mehanizmi za prijavljivanje sadržaja“.³⁴ Međutim, primijetili su i određeni napredak Facebookovog algoritma za prepoznavanje govora mržnje te dosljednije smanjenje vidljivosti ili uklanjanje očiglednog govora mržnje i prijetnji, ali nema zvaničnih podataka koji bi potvrdili ovu pretpostavku.³⁵ Napredak je često ograničen, s obzirom na lingvističku i kulturnu blizinu Srbije i Hrvatske, jer dezinformacije i narativi mržnje ispunjavaju prostore društvenih mreža i dodatno pogoršavaju postojeće nivoe složenosti.

Jedine javno dostupne relevantne informacije na društvenim mrežama u BiH odnose se na zahtjeve vlasti za pristup određenim (ličnim) podacima. Na primjer, Centar za

transparentnost kompanije Meta pokazuje da su od jula do decembra 2020. primili 77 zahtjeva vlasti (71 zahtjev u vezi s pravnim postupkom i 6 hitnih zahtjeva za otkrivanje podataka) i 112 zahtjeva za pristup korisničkim profilima od državnih organa. Podaci iz prethodnih godina ukazuju na stalni porast broja državnih zahtjeva. U istom periodu, [Facebook je ograničio pristup nekoliko stranica, grupa i profila](#) (ukupno 12).³⁶ Slično tome, [Twitter je objavio izvještaj o transparentnosti](#) koji pokazuje da su državni organi u 2020. godini uputili samo tri „pravna zahtjeva“. Ovim podacima nedostaje kontekst – kao i u slučaju moderacije sadržaja – i kao takvi ne mogu doprinijeti nikakvim suštinskim analizama. Kroz prizmu napetosti između Raskrinkavanja i Vijeća za štampu, sljedeća studija slučaja nudi neke praktične uvide u proceduralne nedostatke koji su nastali usljed „diskonekcije“ i između platformi društvenih mreža i zemlje.

Studija slučaja 1: Platforma za provjeru činjenica i Vijeće za štampu – isti cilj, različita sredstva

Sve je veća tenzija između medija i zvanične organizacije za provjeru činjenica na platformi Facebook Raskrinkavanje – dijela dobro poznate organizacije civilnog društva Zašto ne?. Glavni razlog tenzije su potencijalne kazne s kojima se mediji suočavaju kada Raskrinkavanje označi njihov sadržaj nakon dubinske analize. Kazne mogu biti ozbiljan udarac za medij koji je ionako ekonomski ugrožen, pa su medijske organizacije reagirale negativno iako je jasna važnost sprečavanja dezinformacija da kruže u javnom online diskursu. Vijeće za štampu, čiji su registrirani članovi skoro svi mediji, pojavilo se kao facilitator koji traži izvodljivo rješenje za sve veće nezadovoljstvo medija.

Platforma Raskrinkavanje je proistekla iz projekta Istinomjer koji ocjenjuje izjave političara u odnosu na navedenu političku agendu najavljivanu tokom predizbornih kampanja. Istinomjer je radio do 2017. godine kada je obim medijski manipulativnog sadržaja zahtijevao osnivanje Raskrinkavanja kako bi se nametnula odgovornost medija za kreiranje sadržaja. Ubrzo nakon toga, Raskrinkavanje je postalo zvanični član Međunarodne federacije mreže za provjeru činjenica (International Federation of Fact-Checkers Network) preko Instituta Poynter na Floridi. Potonji je uspostavio saradnju s Facebookom, što je dovelo do zvaničnog procesa akreditacije organizacija za provjeru činjenica. U praksi, to znači da samo mali broj organizacija koje ispunjavaju predložene standarde (npr. čvrst metodološki okvir koji garantira transparentnost, nepristrasne procese i objektivnost) može postati zvanični partner za provjeru činjenica. Od Facebooka se zauzvrat traži da određene dijelove svojih platformi učini dostupnim organizacijama koje provjeravaju činjenice. Kao rezultat toga, Raskrinkavanje ima dozvolu da ocijeni i označi sadržaj za koji utvrdi da je lažan ili obmanjujući medijski sadržaj na toj platformi. Kada se sadržaj označi (poslije toga slijedi dalja procjena), pokreće se sistem sankcija i Raskrinkavanje više nema kontrolu nad tim naknadnim procesom. Sankcije se algoritamski nameću i u praksi samo Facebook može intervenirati u ovaj proces. Sankcije se kreću od smanjene vidljivosti određenog

sadržaja do smanjene vidljivosti cijele stranice ili nemogućnosti sponzoriranja sadržaja ako se broj negativnih ocjena vremenom nastavi povećavati. Predmet razotkrivanja nisu samo medijski sadržaji, već i javno dostupni sadržaji koje kreiraju korisnici, a koje su prijavili pojedinačni korisnici (kao što je obično slučaj) ili novinari Raskrinkavanja. Raskrinkavanje je do danas ocijenilo oko 10.000 novinskih članaka i slika, obuhvatajući više od 2.000 izvora dezinformacija.

Prema riječima glavne urednice, smatraju da provjerom činjenica treba podsticati medije da poštuju profesionalne standarde i da cilj ovog procesa nije ograničavanje slobode medija, već da se osigura da infrastruktura društvenih mreža nije instrument za unovčavanje u rukama medija koji proizvode dezinformacije i drugi manipulativni sadržaj. Međutim, mediji su negativno reagirali na njihove činjenične procjene, a posljednjih mjeseci pojavio se i trend nasilja nad novinarima zaposlenim u toj organizaciji, kada su se dvije novinarke suočile s ozbiljnim prijetnjama.. Urednica je također bolno svjesna da grupa od šest novinara ne može napraviti značajnu promjenu i da je njihov trud po mnogo čemu samo „kap u moru“.³⁷ Ali, u situaciji kada ne postoje efikasni mehanizmi za borbu protiv takvog sadržaja – raskrinkavanje ostaje jedina održiva opcija.

Vijeće za štampu godinama radi na jačanju novinarstva i nezavisnosti medija. Izvršna direktorica Vijeća za štampu, čiji je budžet krajnje oskudan, govorila je o ranjivosti njihovog trenutnog položaja. Mediji nisu zadovoljni sistemom ocjenjivanja i kažnjavanja (određeni broj medija je na ivici ekonomske propasti) i nemaju žalbeni mehanizam za osporavanje ovih odluka, a prema riječima direktorice Vijeća za štampu, pojedini mediji su taj proces nazvali netransparentnim, proizvoljnim i sklonom greškama. Također ukazuju na očigledan dvostruki standard: kada Facebooku prijave govor mržnje u odjeljku s komentarima, ta platforma ne pruža nikakvu podršku i govor mržnje ostaje online, ali za „greške“ medijskih kuća postoji realna cijena. Treba, međutim, napomenuti da Vijeće za štampu nije uključeno u proces provjere činjenica, niti ima bilo kakvu moć da utiče na Raskrinkavanje jer ono nije član Vijeća.

Rad organizacije za provjeru činjenica i sankcije koje iz njega proizlaze stavljaju medije pod veliki pritisak da proizvode vijesti u skladu s profesionalnim standardima novinarstva. Vijeće za štampu, kao samoregulatorno tijelo, ima Žalbenu komisiju koja također procjenjuje i odlučuje o pojedinačnim žalbama na medijske sadržaje, uključujući dezinformacije, nudeći objema stranama priliku za dijalog. Medijski sadržaj se ocjenjuje u skladu s Kodeksom za štampane i online medije – skupom standarda kojih se mediji moraju pridržavati kada postanu članovi Vijeća za štampu. Dakle, obje organizacije procjenjuju i ocjenjuju sadržaj koristeći različite mehanizme. Međutim, za medije (članove Vijeća za štampu) ovo su jedina pravila prema kojima se treba ocjenjivati njihov rad i sadržaj. Pored toga, mediji se ne protive provjeravanju činjenica, ali se protive neuključivanju u i nedostatku transparentnosti procesa koji ne spadaju u djelokrug Etičkog kodeksa i koje su uspostavili akteri izvana. U suštini, ova tenzija se svodi na pitanje legitimnosti platforme Raskrinkavanje.

Rad Raskrinkavanja je, prema ocjeni Vijeća za štampu, ograničio uticaj Žalbene komisije. Prema riječima projekt koordinatorice u Vijeću za štampu,³⁸ provjera činjenica je jednosmjerna i kreće se od organizacije za provjeru činjenica do medija, oponašajući odnos između medija i platformi društvenih mreža u zemlji. Neki, međutim, smatraju da je Žalbena komisija nemoćna i ne može doprinijeti stvarnim promjenama. Istina je i da je provjera činjenica otkrila brojne izvore dezinformacija i njihove štetne posljedice po slobodu medija, pa čak i javno zdravlje (vidi Studiju slučaja 2).

Ciljevi Vijeća za štampu i Raskrinkavanja su isti: održivost i osnaživanje nezavisnog novinarstva. Nadležnosti ovih organizacija koje koriste mehanizme ocjenjivanja i imaju mandat da procjenjuju i osiguravaju poštivanje profesionalnih standarda novinarstva se u određenoj mjeri preklapaju. Svako rješavanje ove napetosti suštinski zavisi od uključivanja Facebooka.

Neprisustvo kompanija društvenih mreža – kada je u pitanju predstavljanje i interes u regiji – jasno se vidi kroz njihov diskriminatorni i neujednačen³⁹ odgovor na probleme u moderaciji lokalnog sadržaja te različit tretman pojedinih oblika govora i država.⁴⁰ Za urednicu Raskrinkavanja ovaj nedostatak angažmana platformi u BiH može se objasniti jednostavnom analizom brojki: „Brojevi imaju moć – ako postoji velika grupa govornika vašeg jezika, vaša pozicija u odnosu na platformu se mijenja. Kompanije na vas gledaju drugačije, ali to također mijenja vaše mogućnosti i prilike.”⁴¹ Čini se da nedostaje i političke volje da se riješe neka od ovih pitanja budući da ne postoje mehanizmi javnog nadzora i političke kontrole koji bi nalagali da se ove prakse vođene profitom usklade sa zakonodavnim okvirom ljudskih prava.

Shodno tome, dinamika moderacije sadržaja je očigledno neuravnotežena: s jednosmjernom implementacijom od kompanija (društvenih mreža) prema akterima i pojedinačnim korisnicima, bez nadzora ili moderacije u drugom smjeru. Na makro nivou, ovo razdvajanje ima „vidljiv“ uticaj na demokratske procese, budući da platforme imaju [sve veću „moć uticaja na mišljenja“](#), odnosno moć da diktiraju koje su informacije vidljive i skrivene i za koga. Mnogo je toga na kocki – proliferacija govora mržnje i dezinformacija zajedno s nedostatkom (vidljivosti) sadržaja koji promovira mir i toleranciju određuje ton javne debate i nivo učešća javnosti.

Moderacija sadržaja: Lokalne implikacije globalnih pravila

Mogu se identifikovati različiti lokalni kontekstualni problemi vezani uz prakse moderacije sadržaja i, za potrebe ovog izvještaja, općenito se mogu kategorizirati na sljedeći način:

- **Etnička i politička manipulacija informacijama:** međuetnička mržnja, zapaljivi narativi i slične kampanje zasnovane na dezinformacijama (vidi Studiju slučaja 2);
- **Uznemiravanje na osnovu roda:** napadi na žene i nedovoljno zastupljene grupe (npr. LGBTQI+ zajednica, izbjeglice, itd.);
- **Složeni i neriješeni problemi** za medije kada je riječ o društvenim mrežama, posebno Facebooku;

- **Inicijative u zajednici** („Sve su to vještice“ i „Priče o ljubavi“) koje koriste društvene mreže za „dobro“ (vidi Studiju slučaja 3).

Etnička i politička manipulacija informacijama: međuetnička mržnja, zapaljivi narativi i slične kampanje zasnovane na dezinformacijama

Na kolektivnom nivou, etnička i politička manipulacija informacijama je rezultat kolizije političkih, ekonomskih i društvenih interesa i njihovog uticaja na društvene mreže. Ova kolizija je uspostavila konstalaciju gdje su „virtuelni ratovi prešli iz fizičkog svijeta na internet, a tamo rat još nije završio”.⁴² Ovo je ključni segment pejzaža društvenih mreža koji je doveo do etničkih i političkih manipulacija informacijama: „pomoću botova, politički akteri su otvorili nova bojna polja u odjeljcima za komentare s ciljem podizanja tenzija, podsticanja dominantnih narativa, klevetanja političkih protivnika i, u suštini, kreiranje uskog, a ne otvorenog prostora za pluralizam mišljenja”.⁴³

Političke elite su u takvom okruženju „[često izvor poruka koje izazivaju podjele, polarizirajućih i problematičnih izjava](#)“, a široko je rasprostranjena „[i etnička i politička pristrasnost medija](#)“. Studija platforme Raskrinkavanje iz 2018. godine je pružila konkretne podatke o ovoj vrsti manipulacije kroz analizu komentara čitalaca na najposjećenijoj online medijskoj platformi. Istraživanje je utvrdilo postojanje i modus operandi „botova“ političkih stranaka i u sedam dana je identificirano 259 korisničkih profila koji podržavaju određenu etnopolitičku stranku.⁴⁴ Nedavno je istaknuti političar iz Republike Srpske otvoreno govorio o planovima svoje stranke da [osvoji društvene mreže](#) i kako će to učiniti.

Istraživanje o obimu dezinformacija i srodnim formama koje je platforma za provjeru činjenica provela 2019. godine analiziralo je više od 450 članaka u online medijima, uključujući i one dostupne na društvenim mrežama, i otkrili su da je gotovo 60% sadržaja netačno ili izmanipulirano, uključujući političke vijesti i informacije. Ova studija je [otkrila dvije vrste dezinformacija](#):

1. „oportunističke dezinformacije“ koje se oslanjaju na anonimne online medije i društvene mreže radi unovčavanja i
2. dezinformacije koje šire „politički i državni akteri“ putem javnih i privatnih medija „u korist svojih političkih agendi“.

Autori su također utvrdili da „podudarnost medijskih dezinformacija i specifičnih političkih interesa ukazuje na mogućnost postojanja ciljanih kampanja dezinformiranja u online prostoru, uključujući i one povezane sa stranim akterima i izvorima“.⁴⁵ Drugo istraživanje o problematičnim sadržajima na internetu koje je objavio Mediacentar Sarajevo pokazalo je da [mainstream mediji često ignorišu javni interes ili rade protiv njega](#).

Utjecaji vještačke javne manipulacije na društvenim mrežama vođene vlastitim interesima su različiti. U nekim slučajevima, [anonimni online mediji](#)⁴⁶ („[primarni izvor](#)“⁴⁷ političkih dezinformacija i manipulacija na mreži i na društvenim mrežama) podstiču određene etničke narative.⁴⁸ Konkretno, [kreiraju klastere dezinformacija](#) o određenoj etničkoj grupi uz podršku drugih medija iz iste ili susjednih zemalja. U praktičnom smislu ovi klasteri dovode do širenja mreža manipulacije i dezinformacija koje „mijenjaju“ javni narativ, s obzirom na veliki broj komentara, stvarajući tako utisak široke javne podrške. Postoje i druge taktike koje „nemaju oblik dezinformacija, ali jesu manipulativne na druge načine“,⁴⁹ kao što je objavljivanje izmišljenih intervjua za promociju određenih političkih stranaka, pristrasno izvještavanje online medija i sve veći broj anonimnih medija koji podržavaju određene političke stavove. Te manipulativne prakse su [osmišljene i primijenjene u predizbornim periodima 2018. i 2020. godine](#). Ista studija je utvrdila da su političke izjave date tokom oba kruga izbora obiluju lažnim tvrdnjama (62 lažne tvrdnje 2018. i 80 lažnih tvrdnji 2020. godine). Studija zaključuje da se „građani BiH 'bombarduju' manipulacijama koje iz mainstream medija (prvenstveno elektronskih medija), informativnih portala i anonimnih web stranica [...] i društvenih mreža, uključujući političke subjekte koji učestvuju u izbornom procesu.“⁵⁰

Meta tih manipulativnih praksi su i pojedinci koji „dovode u pitanje dominantne etnonacionalne narative“⁵¹ – poznatije kao „uništavanje ugleda“⁵² – kao što je nedavno bio slučaj s dvije istaknute stručnjakinje.⁵³ U ovim slučajevima je utvrđeno da je strana odgovorna za uznemiravanje na internetu „partijski bot“, dobro informiran ne samo o životima i lokacijama svojih meta, već i o nijansama izražavanja mržnje koje ne nose potencijalne sankcije. Drugim riječima, ovaj „bot“ i mnogi drugi poput njega pronašli su načine da nastave uznemiravati i podsticati mržnju online, dok ostaju ispod radara moderacije sadržaja i mehanizama prijavljivanja.⁵⁴ Ove vrste manipulacije informacijama ugrožavaju kritično važan novinarski sadržaj kao što su istraživačke priče korištenjem

etničke i druge vrste mržnje u odjeljcima komentara kako bi se smanjila njihova vidljivost i relevantnost. Druga taktika, premda ne tako široko rasprostranjena, je zloupotreba mehanizama prijavljivanja na platformama društvenih mreža oslanjajući se na alate za lažno prijavljivanje. Na primjer, zlonamjerni korisnici mogu blokirati određene sadržaje na osnovu Uslova korištenja društvenih mreža, kao u slučaju medija detektor.ba i CIN, ili blokirati profile novinara i aktivista.⁵⁵ Jedan takav aktivista morao je napustiti zemlju nakon što je bio bombardiran salvom mržnje i prijetnjama smrću.

Slijedom toga, nezavisni mediji, predstavnici akademskog i civilnog društva, novinari, aktivisti, borci za ljudska prava i pripadnici manjinskih grupa – „oni koji predstavljaju alternativu postojećem mainstream diskursu i političkim stavovima“⁵⁶ – suočavaju se sa sve užim građanskim prostorom koji je ograničen uznemiravanjem i interesno vođenim manipulacijama, pa se moraju kretati u okruženju koje je sklono manipulaciji i cenzuri.⁵⁷ Internet i društvene mreže su sve manje prostori za demokratsku debatu i participativno građanstvo, a sve više za manipulaciju zasnovanu na etničkim premisama, politički motiviranu mržnju i ciljano grupno uznemiravanje.⁵⁸

Prema medijima i predstavnicima civilnog društva koje smo intervjuirali za ovaj izvještaj, nedostatak adekvatne moderacije sadržaja dodatno pogoršava ove probleme, a situacija se dodatno pogoršala s obzirom na pandemiju Covid-a 19. Postalo je jasno da nije sav govor na internetu spontan i da su štetni narativi vezani uz religiju i etničku pripadnost, uključujući između ostalog homofobiju i mizoginiju, sada glavni tokovi poplave dezinformacija⁵⁹ i narativa protiv EU – Zapad se uglavnom predstavlja kao nepripremljen i bez solidarnosti, posebno kada se „upoređi sa snagom Rusije, pametnim planiranjem Kine i velikodušnošću obje te zemlje.“⁶⁰ U kontekstu BiH, [dezinformacije su se razvile u hibridni oblik manipulativnih praksi](#) koje spajaju konzervativnu ideologiju, etničko-političke agende i stavove protiv Zapada i EU, zajedno s narativima protiv vakcinacije i teorijama zavjere.

Studija slučaja 2: Svijet dezinformacija u doba pandemije

Dezinformacije i „desničarski orijentirane radikalizirajuće grupe za dijeljenje sadržaja“⁶¹ u zemlji uglavnom su cvjetale na društvenim mrežama, Facebooku⁶² i YouTubeu. Većina studija koje analiziraju uticaj i razmjere problema koje je provelo

Raskrinkavanje ukazuje na povećanje širenja dezinformacija.⁶³ Neki od ovih sadržaja privukli su ogromnu pažnju, a prema riječima urednice Raskrinkavanja, neki su toliko zapaljivi da mogu biti opasni: „dezinformacije zapravo mogu ubiti ljude“⁶⁴, posebno kada je u pitanju javno zdravlje, a naročito kada obeshrabruju ljude da se pridržavaju smjernica i umanjuju važnost javnog zdravlja (npr. dezinformacije usmjerene protiv vakcinacije).

Ove studije su identificirale novu generaciju „YouTubera“ pod imenom „one hit wonders“⁶⁵, kao relativno novi fenomen s kojim se osobe koje provjeravaju činjenice moraju boriti. Nije neuobičajeno da ovi YouTuberi angažuju stručnjake za online marketing i web ili sarađuju s javnim ličnostima, uključujući političare, kako bi povećali svoj doseg i profitabilnost.⁶⁶ Veliki dio ovog sadržaja se proizvodi u susjednim zemljama, posebno u Srbiji,⁶⁷ i to rade YouTuberi koji su i ranije bili uključeni u proizvodnju kontroverznog sadržaja. Mnogi od ovih kreatora sadržaja koriste tu platformu za širenje teorija zavjere o Covid-u 19 i drugih kontroverzi kako bi povećali interakciju korisnika i finansijsku dobit.⁶⁸ Na taj način su stvorili „zatvoreni svijet koji nije dostupan ili vidljiv kritički orijentiranoj publici“⁶⁹ u kojem su pseudonauka, zajedno s antizapadnim stavovima i centralno političkim targetiranjem (sadržaj QAnon, na primjer) dominantni narativi.

Ove studije skreću pažnju na još jedan značajan problem – što je sadržaj ekstremniji i senzacionalniji, to je „viralniji“ (u poređenju sa sadržajem koji je manje zapaljiv). Najrasprostranjenije dezinformacije vrte se oko pandemije – okrivljavanje Kine, lažni lijekovi za virus, teorije zavjere o tome da je Bill Gates stvorio virus i laži o djelotvornosti maski. Ove narative su organizacije za provjeru činjenica ocijenile kao dezinformacije i manipulaciju činjenicama, kao neosnovane tvrdnje, ali i kao sofisticiranije metode manipulacije, posebno rasprostranjene kada je u pitanju Covid-19.

Kao odgovor na ove pojave, javni službenici su upozorili na zakonske sankcije za širenje dezinformacija.⁷⁰ U Republici Srpskoj je jedna osoba pod istragom, a druga kažnjena zbog objavljivanja sadržaja na društvenim mrežama koji širi paniku i

dezinformacije. Još jedna osoba je kažnjena zbog kritiziranja rada vlade u vezi s pandemijom. Osim toga, Republika Srpska je usvojila i novu uredbu kojom se dodatno jačaju odredbe Zakona o javnom redu i miru i povećavaju sankcije za izazivanje panike i širenje lažnih informacija putem interneta. U međuvremenu, platforme, mediji i državni akteri i dalje imaju pasivnu ulogu, povećavajući „potencijal dezinformacija za pogoršanje unutrašnjih sukoba, uključujući regionalne i međunarodne sukobe s kojima su dezinformacije neraskidivo povezane.“⁷¹

Uznemiravanje na osnovu roda: napadi na žene i nedovoljno zastupljene grupe

Unatoč činjenici da je govor mržnje na internetu usmjeren protiv pojedinaca na osnovu etničke pripadnosti i dalje najrašireniji oblik, rodno uznemiravanje i govor mržnje protiv manjinskih i izoliranih grupa također su široko rasprostranjeni. Analiza kršenja digitalnih prava koju su objavile BIRN-ova platforma istraživačkih resursa (BIRD) i SHARE Fondacija, a koja pokriva period pandemije (august 2019. – decembar 2020. godine), otkrila je i potvrdila oko 800 kršenja digitalnih prava i evidentirala 94 slučaja u BiH. Većina slučajeva (34) se odnosila na kršenja u obliku „Pritisaka zbog izražavanja i aktivnosti na Internetu, uključujući objavljivanje neistina i neprovjerenih informacija s namjerom narušavanja ugleda, vrijeđanja, prijetnji i ugrožavanja sigurnosti“, pri čemu je posljednja kategorija usmjerena uglavnom na žene, imigrante i grupe i pojedince koji se identificiraju kao LGBTQI+.

Mržnja prema ženama online ima mnogo različitih oblika, uključujući direktne prijetnje, poticanje na nasilje i seksualno eksplicitan i diskriminirajući govor. Po riječima direktorice feminističkog umjetničkog kolektiva Crvena:

„Položaj žena na internetu je isti kao i njihov položaj u društvu, a internet je pretežno muški prostor. Obrazovni i drugi bitni sadržaji ne mogu doći do žena i drugih grupa putem Facebooka. Ta platforma nije zamišljena da bude edukativna, niti omogućava ljudima da preispitaju svoje pozicije i stavove. To je mjesto za zabavu, a feminističko razmišljanje se ne može svesti na smiješan video.“⁷²

Iz tih razloga žene koriste privatne chat grupe i offline prostore kao sigurne i prostore za saradnju. Prema studiji Raskrinkavanja, grupe koje uključuju imigrante, Rome i LGBTQI+ zajednice takođe su [redovne mete na platformama društvenih mreža](#), i to [istih aktera koji su uključeni u manipulaciju političkim sadržajem](#) (anonimni online mediji i putem odjeljaka za komentare online medija), često u političke svrhe. Procjenom 628 novinskih članaka i 1.200 analiza u trogodišnjem periodu (2017–2020. godine), ova studija je uspjela identificirati nekoliko trendova u govoru mržnje i drugom štetnom govoru. [Migranti i izbjeglice se često označavaju kao prijetnja sigurnosti, ekonomiji i javnom zdravlju](#) kako u člancima/informativnom sadržaju, tako i u odjeljcima s komentarima, uključujući i posebno putem [anonimnog medijskog portala „Antimigrant“](#). Žene su prvenstveno meta seksualno eksplicitnog i mizoginog sadržaja, kao i trivijalizacije i romantizacije rodno zasnovanog nasilja, dok se LGBTQI+ grupe i pojedinci suočavaju s mržnjom koja proizlazi iz netrpeljivih kulturnih i moralnih normi.⁷³ Studija je pokazala da postoji „velika šansa da su ovi napadi zapravo 'dezinformacijske kampanje' koje mogu promijeniti javne narative i stavove prema ovim grupama, ali i da 'clickbait' sadržaj predstavlja ekonomski motiv da manipuliraju narativima kroz targetiranje marginaliziranih zajednica“.⁷⁴

Uprkos određenim pozitivnim promjenama koje primjećuju istaknuti LGBTQI+ i feministički aktivisti i aktivistkinje, zagovornici i članovi marginaliziranih zajednica i dalje se suočavaju s redovnim prijetnjama, posebno u vezi s digitalnom sigurnošću. Članovi ovih zajednica su, za potrebe ovog istraživanja, prenijeli svoja iskustva i lekcije koje su naučili kroz monitoring, prvenstveno na Facebooku i Instagramu. Napominju da će se sadržaj koji direktno potiče nasilje ili mržnju najvjerovatnije ukloniti nakon prijavljivanja, ali suptilniji oblici mržnje – mizoginija, netrpeljivost, rasizam – često ostaju na mreži jer „Facebook algoritmi nemaju kapacitet za interpretativnu i kvalitativnu analizu“.⁷⁵ Moderatoru su primijetili da, ako označe sadržaj koji se odnosi na „spol i rodni identitet“, to dovodi do brže reakcije platformi društvenih mreža nego kada označe sadržaj koji se odnosi na „seksualnu orijentaciju“. Također tvrde da je masovno prijavljivanje (istovremeno prijavljivanje desetina objava i komentara istog pojedinca) efikasnije od prijavljivanja individualnog profila. Svi su se složili da je mehanizme uklanjanja sadržaja i obeštećenja teško shvatiti, da se stalno mijenjaju i da im je potrebna hitna reforma.⁷⁶ Svakodnevno prijavljuju policiji svaki govor mržnje i poticanje na nasilje i pronašli su način da stupe u

kontakt sa Metom: korištenje ličnih kontakata unutar kompanije kako bi označili sadržaj radi bržeg uklanjanja.⁷⁷

Inicijative u zajednici

Studija slučaja 3: Društvene mreže za mir, jednakost i različitost

Ova studija slučaja predstavlja drugu stranu kompanija društvenih mreža. Zamišljeni kao participativni, inkluzivni i alternativni, ovi online prostori, uključujući feminističku i aktivistički pokrenutu stranicu „Sve su to vještice“ i platformu Balkan Diskurs poznate organizacije za izgradnju mira Centar za postkonfliktna istraživanja (PCRC), pojavili su se kao primjer zdravih inicijativa zasnovan na istraživačkom radu koje “igraju na dobru stranu“ moderacije sadržaja i algoritama društvenih mreža na način da viralnost sadržaja dovodi do više pozitivnih komentara i zdravih interakcija.

Platformu „Sve su to vještice“ je 2015. godine osnovala mlada akademistkinja i feministička aktivistkinja iz Sarajeva. U to vrijeme, kada različita ženska iskustva nisu bila zastupljena na internetu, video snimci, gifovi i memeovi (izmijenjeni i smiješni video snimci) postali su popularan način izražavanja mišljenja. Platforma je postala prva u regiji koja je ponudila duhovite perspektive o ženskom iskustvu kao oblik medijskog aktivizma (prenošenje feminističkih poruka i poruka osnaživanja putem humora i satire). „Sve su to vještice“ je njen odgovor na i neslaganje sa sveprisutnim nasiljem i kriticizmom kojem su žene izložene.⁷⁸

Njene objave su eksplozivne i kombiniraju akademsko feminističko razmišljanje i upotrebu narodnog jezika za razotkrivanje opresije, patrijarhalne kulture i sveprisutne mizoginije. Fokusirajući se na niz tema (uključujući neravnomjernu raspodjelu kućnih poslova između muškaraca i žena, emocionalni rad itd.), izgradila je siguran i pristupačan prostor u kojem žene mogu podijeliti svoja iskustva i povezati se kroz humor.

Njenim riječima:

„Neke žene označavaju svoje muževe ispod objava i stavljaju srce pored oznake. Ispod nekih objava prijateljice se šale, a mene raduje kada vidim ove interakcije. To znači da 'Vještice' rade nešto dobro za žene u BiH. Humor je ključ – svaki put kada se pojavi mizoginija i ugrožava nekoga – koristim svoj humoristički pristup, svoj modus operandi da obeshrabrim hejtere.“⁷⁹

Čini se da ovakav pristup ima odjek kod njene publike. Začudo, stranica ne izaziva negativne reakcije: „To je zato što su 'Vještice' višeslojne– dobro su obrazovane, ali su i obične žene i neće ih svi uvijek razumjeti.“⁸⁰

Platforma „Sve su to vještice“ je uglavnom prisutna na Facebooku, gdje ima više od 60.000 pratilaca, od čega 18% muškaraca. Od prošle godine su aktivni i na Instagramu (oko 10.000 pratilaca) i YouTubeu, gdje objavljuju podcast o različitim iskustvima žena za otprilike 300–500 slušalaca po epizodi. Domet i interakcija sa publikom su potpuno organski i ne plaćaju sponzorstva za dijeljenje svog sadržaja. Nažalost, Facebook se dosta promijenio od 2015. godine na načine koji bi mogli umanjiti publiku i smanjiti doseg. „Primjećujem da se moj doseg smanjio. Nekada sam imala 20.000 pregleda po objavi, a sada je to oko 7.000–8.000 zbog njihovih (Facebookovih) algoritama koji me podstiču da platim za promociju sadržaja. To je jedan od razloga zašto radim i offline.“⁸¹ U zemlji u kojoj se novinari, aktivisti i kritičari suočavaju s prijetnjama i govorom mržnje na internetu, Facebookove strategije vođene profitom mogu imati ozbiljan obeshrabrujući učinak na aktivizam zajednice. Ovaj rizik je istakla profesorica komunikologije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu koja je primijetila da se aktivizam i aktivisti u zajednici vraćaju u offline prostore kako bi se izrazili i potaknuli promjene.⁸²

Prema aktivistkinji, Vještice “služe kao mehanizam za komuniciranje patrijarhalnog „zataškavanja“. To nije platforma za pričanje priča – nije reaktivna. „Dajem im didaktička sredstva za poboljšanje njihovog svakodnevnog života. I ako ti memeovi također izazivaju smijeh, meni je to dovoljno.“⁸³

PCRП, poznat po istraživanjima o izgradnji mira, dokumentarcima i angažmanu s lokalnim omladinskim zajednicama, 2011. godine razvija projekat za prikupljanje lokalnih priča iz zajednice o hrabrosti, ljubavi i heroizmu tokom oružanog sukoba. Projekat „Obični heroji“ uključio je mlade aktiviste, branioce ljudskih prava i srednjoškolce, te je podržao izradu multimedijalnog materijala i izložbi koje prikazuju ova raznolika i istinski ljudska iskustva. Budući da su smatrali da mnoge druge priče zaslužuju da budu ispričane, platforma Balkan Diskurs je stvorena da pruži virtuelni prostor za razgovor i proizvodnju sadržaja. Direktorica PCRП -a objašnjava:

„Izveštaji platforme o pričama zajednica nisu dostupni u mainstream medijima, jer nisu eksplozivni. Ali, oni su veoma važni za male sredine i za ove mlade ljude. Ovo je bio naš prvi skok u online svijet i tu smo shvatili da publika dobro reagira na ove priče.“⁸⁴

Koristeći društvene mreže, prvenstveno Facebook, za dijeljenje priča mladih aktivista, PCRП je razvio mrežu od 125 mladih ljudi koji prolaze osnovnu obuku iz novinarstva i fotografije. Aktivisti PCRП-a proizvode lokalne priče koje se bave pitanjima koja su važna za njihove zajednice. Uređivačka agenda PCRП-a se razlikuje od one u tradicionalnim medijima, budući da mladi aktivisti biraju priče koje pokrivaju, od kojih se mnoge bave iskustvima tokom sukoba, a ne samo eksplicitnim procesima izgradnje mira.⁸⁵

Sličan projekat, „Priče o ljubavi“, koji je dio platforme Balkan Diskurs, također je pokrenut kao platforma za pripovijedanje radi razmjene iskustava međuetničkih i queer odnosa. Osoblje platforme je u početku bilo zabrinuto da će projekat izazvati pretjeranu mržnju, s obzirom na etničke tenzije u zemlji. „Bili smo zaista ugodno iznenađeni što smo koristili sponzorirani i organski doseg i nije bilo nikakvih problema. Nismo morali ukloniti niti jedan komentar.“⁸⁶ PCRП je decenijama radio na uspostavljanju zdravog odnosa sa svojom publikom. Bili su u mogućnosti da se oslone na ovaj odnos i potencijal društvenih mreža da iskomuniciraju važan sadržaj zajednice. Ovi napori su otvorili nove načine komunikacije s publikom,

saradnje s drugim omladinskim aktivistima, kao i sličnim regionalnim i međunarodnim projektima. „Naš doseg i rad su se utrostručili tokom pandemije, ali nam je to dalo novu perspektivu o tome kako razgovarati o miru i šta mir znači za ljude. 'Priče o ljubavi' su nam pokazale koliko je ovaj sadržaj važan za ljude iz cijele regije, a bez društvenih mreža ne bi bilo moguće doći do ovih ljudi.”⁸⁷

U suštini, platforma Balkan Diskurs nije samo mirovna platforma, već i prostor gdje lokalna zajednica može istraživati, komunicirati i pričati priče koje prevazilaze podjele. Lokalne publike joj se vraćaju jer se fokusira na stvarne probleme: „na jednoj strani je ono što vide u svojoj zajednici – diskriminacija, rodna pitanja, etnički sukobi, a na drugoj ono što društvene mreže trebaju ponuditi – prostor za mlade ljude da kreiraju i konzumiraju sadržaj zajednice.”⁸⁸

Složeni i neriješeni problemi za medije kada je riječ o društvenim mrežama, posebno Facebooku

U BiH, fragmentirana priroda političkog diskursa, strategija „trgovanja strahom“ i rascjepkana javna debata su zajedno rezultirali medijskim okruženjem u kojem politički, poslovni i drugi interesi za profit i moć ograničavaju neophodnu slobodu medija. „Zato je teško govoriti o medijskom okruženju kao odvojenom od politike.”⁸⁹ Javni emiteri su u [ekonomski teškom položaju](#), a neki se smatraju glasnogovornicima vlasti,⁹⁰ dok su štampani mediji u ozbiljnom padu i, kao što sugeriraju podaci iz prethodnog odjeljka, društvene mreže i online medijski portali su postali ključni izvor informacija za veliki dio stanovništva. Kao rezultat, u praksi nema pravog medijskog pluralizma u zemlji: „Možemo govoriti o medijskom pluralizmu jer imamo Srbe, Hrvate i Bošnjake, ali ne zato što imamo nezavisan medijski prostor ili pravi pluralizam.”⁹¹

Kada je riječ o ugroženosti zbog finansijske nestabilnosti, kao i u kontekstu svake druge zemlje, mediji u BiH su postali plijen poslovnih modela društvenih mreža. Naime, zapaljivi sadržaji i komentari privlače interakciju i ekonomski su isplativi, a mnogi mediji zavise od kompanija društvenih mreža da dopru do svoje publike, što zauzvrat stvara profit. Najveći

generator komentara, uključujući onih koji sadržavaju govor mržnje, je najposjećeniji online medijski portal u zemlji, klix.ba.⁹² Osim toga, medijske kuće govore da im nedostaje kapacitet da zaposle moderatore sadržaja koji će upravljati njihovim online platformama za vijesti i profilima na društvenim mrežama i moraju taj zadatak dodijeliti novinaru, ostavljajući jedno mjesto manje u redakciji. Neki mediji tvrde da se doseg sadržaja na društvenim mrežama smanjuje ako aktivno moderiraju sadržaj, blokiranjem i skrivanjem korisnika. Ovo ukazuje na [vezu između algoritamski vođene moderacije i zasićenog, ali u velikoj mjeri nedovoljno finansijski stabilnog medijskog tržišta](#), na taj način efektivno podržavajući nedostatke u moderaciji, podstičući štetne i mrzilačke narative.

Osim toga, medijske kuće očajnički pokušavaju ukrotiti algoritme društvenih mreža za moderaciju i kuraciju sadržaja kako bi osigurale da njihove vijesti i informacije od javnog značaja dopru do publike. U slučaju CIN-a, istraživačkog medija, problem je počeo nakon što je YouTube uklonio dokumentarni film koji je ta redakcija producirala i promovirala na društvenim mrežama, navodeći kao razlog kršenje propisa o autorskim pravima kompanije. Dokumentarni film je vraćen na platformu tek nakon 24 sata i složenog postupka koji je uključivao komunikaciju s „chat botom“ umjetne inteligencije i podnošenje službenih dokumenata o kupovini autorskih prava. No šteta je već učinjena (kako je utvrdio Evropski sud za ljudska prava: „vijesti su kvarljiva roba“⁹³) i CIN je propustio ključni period za dopiranje do široke publike i informiranje javnosti o filmu. Ovaj slučaj je relevantan iz još jednog razloga: kompanija koja je prijavila tužbu za povredu autorskih prava YouTubeu je bila poznata po drugim lažnim tvrdnjama u cilju uklanjanja sadržaja u Srbiji. Konkretno, kompanija je 2014. godine [uspješno zatražila uklanjanje satiričnog političkog spota i drugog sadržaja s YouTubea](#). Ova kompanija (i druge sa sličnim ciljevima) predstavlja prijetnju nezavisnim medijima u zemlji sve dok propisi YouTubea dozvoljavaju svakome da se miješa u procese distribucije vijesti. Kako je napomenula direktorica CIN-a, „ove interne kontrole imaju dobru namjenu, ali nikad se ne zna kada će ih zloupotrijebiti različiti centri moći“.⁹⁴

U drugom slučaju, BIRN BiH (detektor.ba) je objavio opširan izvještaj o aktivnostima islamističke grupe u zemlji, otkrivajući njihove finansijske malverzacije. Kao odgovor, grupa je na Facebooku objavila video s uputstvom za svoje pratioce kako prijaviti BIRN-ov dokument da bi se uklonio. Iako je video ostao dostupan na Facebooku, nije doveo do

uklanjanja BIRN-ovog izvještaja. Ipak, medij nije imao na raspolaganju alate ni efikasne procedure za prijavljivanje da bi upozorio platformu na lažne izvještaje. Pokušali su kontaktirati evropsko predstavništvo kompanije Meta, ali bez mnogo uspjeha.⁹⁵

Međutim, kada je riječ o medijima koji zavise od Facebooka da bi doprli do svoje publike, kao što je slučaj s platformom za izvještavanje o medijima Analiziraj.ba, oni su više puta doživjeli Facebook kao cenzora. Analiziraj.ba je 2021. godine redovno pokušavao na različite načine zaobići Facebookov algoritam kako bi mogao sponzorirati sadržaj, uključujući i u augustu 2021. kada im je uskraćena mogućnost plaćanja promocije sadržaja zbog navodnog pokušaja zaobilaženja Facebookovih pravila. Kao rezultat toga, profil Analiziraj.ba je obustavljen, premda su kasnije uspjeli zatražiti preispitivanje odluke, dopisivati se sa zaposlenikom - čovjekom i ponovo aktivirati profil. Kada su poslali e-mail da se Facebooku zahvale za ponovno aktiviranje profila, platforma je izdala još jednu suspenziju i proces je počeo ispočetka. U drugim prilikama im nije bilo dozvoljeno da sponzoriraju sadržaje sa dosegom publike u Srbiji ili objave članak s metaforičkim naslovom koji je protumačen kao govor mržnje. Prema Analiziraj.ba, ovakva situacija je neodrživa jer mediji plaćaju da dođu do publike, ali nemaju kontrolu nad promocijom i dosegom niti razumiju te procese:

„Ne znamo koja pravila stoje iza ovoga jer njihova pravila nisu transparentna. Nemaju čak ni predstavništvo u zemlji, a ipak zarađuju i odlučuju o vidljivosti našeg sadržaja. Ovo je nevidljiva moć koja se koristi svaki dan i koja sigurno utiče na ono što građani vide na internetu.⁹⁶ Facebook čak može odlučiti da zatvori našu stranicu iz razloga koji nam nisu poznati, a mi ne bismo mogli ništa učiniti po tom pitanju.”⁹⁷

Slično tome, BIRN BiH (detektor.ba) je pokušao na Facebooku promovirati sadržaje vezane uz presudu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) za ratne zločine, koja je bila veoma relevantna za proces pomirenja i utvrđivanja istine u postratnim zemljama. Facebookova procjena članka trajala je nekoliko dana, a onda je platforma odbila promociju.⁹⁸ U drugom slučaju, medijska kuća Raporter iz Sarajeva spriječena je da objavi sadržaje u vezi s presudom MKSJ-a za ratne zločine u slučaju Ratka Mladića, ozloglašenog ratnog zločinca osuđenog za genocid u Srebrenici, zbog „pogrešne interpretacije“. Facebookovi algoritmi su zaključili da se člankom nastoje promovirati

„zločinačke organizacije“, što je dovelo do toga da se ova kategorizacija primijeni na MKSJ, pa članak nije objavljen. Ironija je u tome što Facebookov algoritam pogrešno označava MKSJ kao zločinačku organizaciju, dok dozvoljava da medijske kuće kao što su Despotovina.info (poznata po [veličanju Ratka Mladića](#)) ili SAFF (muslimanski vjerski časopis poznat po svojim člancima i opredjeljenju protiv LGBTQI+ zajednice i po bošnjačkoj etnonacionalnoj političkoj agendi) vode aktivne stranice na društvenim mrežama.⁹⁹

Čini se da su nezavisni mediji u zemlji sve svjesniji da se njihov sadržaj tretira drugačije od „clickbait“ sadržaja, iako ne mogu učiniti mnogo da promijene situaciju. Mediji mogu platiti za veći doseg, iako će struktura publike vjerovatno ostati ista s obzirom na to da algoritamski procesi imaju tendenciju da stvaraju rupe kroz analizu povratnih informacija¹⁰⁰ Gerilske taktike medijskih kuća i aktivista osmišljene radi rješavanja problema koji proizlaze iz spomenute „diskonekcije“ između platformi društvenih mreža i zemlje su bolan podsjetnik na mrak u kojem ove kompanije ostavljaju korisnike društvenih mreža i medije. Nije poznato kako ovi procesi sprečavaju pojedince da primaju ključni sadržaj (posebno u postratnom društvu) od javnog interesa. Medijski akteri imaju jasan razlog da kompanije društvenih mreža doživljavaju kao „nevidljivu i moćnu cenzorsku mašineriju“,¹⁰¹ s obzirom na desetine iskustava koja ukazuju na duboko negativne uticaje na slobodu medija u zemlji.

Prelazni zaključak

Štetne posljedice (nedostatka) moderacije sadržaja su stvarne i imaju veliki potencijal za pogoršanje, čime se jačaju društvene tenzije i podjele.¹⁰² Razumijevanje društvenog konteksta je ključno za rješavanje svih sporova u vezi sa sadržajem, a algoritamski vođena moderacija sadržaja često nema osjećaja za kontekst, što rezultira time da određeni sadržaj ostaje na mreži čak i ako krši međunarodne principe poštivanja ljudskih prava i/ili internih pravila platforme, dok drugi sadržaji mogu biti blokirani uprkos njihovoj javnoj važnosti, kao što je navedeno u prethodnim primjerima. Ali društveni kontekst je važan i iz još jednog razloga: u postratnim zemljama, štetne posljedice povezane s algoritamskom moderacijom sadržaja imaju drugačiji odjek – često na štetu slobode

izražavanja i slobode medija, da ne spominjemo povećanje rizika od dodatnih društvenih tenzija.

S ciljem rješavanja ovih problema, ARTICLE 19 i druge organizacije civilnog društva razvile su preporuke:¹⁰³

- Kompanije društvenih mreža trebaju osigurati da su njihova pravila o sadržaju dovoljno jasna, pristupačna i u skladu s međunarodnim standardima o slobodi izražavanja i privatnosti, a od ključnog je značaja da pravila o moderaciji sadržaja budu dostupna na lokalnim jezicima.
- Kompanije društvenih mreža također trebaju pružiti detaljnije primjere ili studije slučaja o tome kako se njihovi standardi zajednice primjenjuju u praksi i napraviti reviziju svojih standarda kako bi osigurale poštivanje ljudskih prava.
- Kompanije trebaju biti transparentnije o svojim procesima donošenja odluka, uključujući alate koje koriste za moderaciju sadržaja kao što su algoritmi i programi „pouzdanih prijavljivača“ („Trusted Flagger schemes“).
- Kompanije društvenih mreža trebaju osigurati da sankcije za nepoštivanje njihovih Uslova korištenja usluge budu proporcionalne težini kršenja.
- Kompanije društvenih mreža trebaju uspostaviti interne mehanizme za ulaganje žalbi, uključujući za nezakonito uklanjanje sadržaja ili druga ograničenja slobode izražavanja korisnika. Konkretno, pojedinci trebaju dobiti detaljno obavještenje o žalbi i imati mogućnost da odgovore prije uklanjanja sadržaja. Mehanizmi interne žalbe trebaju biti jasni i lako vidljivi na web stranicama kompanija.
- Kompanije društvenih mreža trebaju objavljivati sveobuhvatne izvještaje o transparentnosti, uključujući detaljne informacije o primljenim i provedenim zahtjevima za uklanjanje sadržaja na osnovu njihovih Uslova korištenja. Također trebaju dati i dodatne informacije o žalbenim postupcima, uključujući broj primljenih žalbi i njihov ishod.

- Kompanije društvenih mreža trebaju saradivati s drugim akterima kako bi razvile nove nezavisne mehanizme samoregulacije poput vijeća društvenih mreža, po uzoru na postojeće učinkovite modele samoregulacije u oblasti novinarstva.

Za ovo istraživanje je važan princip kulturne kompetencije u [Principima Santa Clara o transparentnosti i odgovornosti u moderaciji sadržaja](#), koji nalaže da „oni koji donose odluke o moderaciji i žalbama razumiju jezik, kulturu i politički i društveni kontekst objava koje moderiraju.“ Ovaj princip navodi:

- Korisnici trebaju imati pristup pravilima i politikama te mehanizmima obavještanja, žalbe i prijavljivanja na svom jeziku ili dijalektu. Korisnici bi također trebali imati povjerenja u sljedeće:
 - da odluke o moderaciji donose osobe upoznate s relevantnim jezikom ili dijalektom;
 - da se odluke o moderaciji donose uz dovoljnu svijest o relevantnom regionalnom ili kulturnom kontekstu;
 - da kompanije prijavljuju podatke koji pokazuju njihovu jezičku, regionalnu i kulturnu kompetenciju za korisnike kojima služe, kao što su brojevi koji pokazuju jezičku i geografsku distribuciju njihovih moderatora sadržaja.

Pitanje lokalnog prisustva može sa sobom nositi posebne probleme. ARTICLE 19 je primijetio da lokalni zakoni ponekad zahtijevaju od društvenih mreža da uspostave lokalno prisustvo u zemlji. Ovo je zabrinjavajuće, posebno u zemljama u kojima se vlasti ranije nisu dobro pokazale u zaštiti slobode izražavanja, jer takve državne ispostave mogu olakšati vršenje pritiska za uklanjanje sadržaja koji bi se prema međunarodnom pravu u oblasti ljudskih prava smatrao legitimnim. Bez obzira na to, kompanije društvenih mreža mogu biti lako dostupne lokalnim akterima putem interneta, što bi omogućilo efikasnu komunikaciju s tim kompanijama.

Analiza aktera

Tokom istraživačkog projekta obavljen je niz intervjua sa stručnjacima i akterima koji imaju uticaj na digitalni javni prostor, slobodu izražavanja i slobodu medija u zemlji, radi boljeg razumijevanja problema i dinamike moderacije sadržaja. Intervjui su se također dotakli niza tema vezanih uz znanje aktera, njihovo pozicioniranje u širem društvenom pejzažu, potrebe i ciljeve. Na osnovu njihovih odgovora, ličnih uvida i generalne političke i društvene situacije u zemlji, ovo poglavlje pruža dubinsku analizu interesa aktera, kategorizirajući ih u grupe koje su se tokom procesa intervjua nametnule kao ključni pokretači promjena i izvora stručnog znanja:

1. Medijske organizacije i udruženja
2. Organizacije civilnog društva
3. Akademici i univerzitetsko osoblje
4. Aktivisti i borci za ljudska prava

Iako se početno istraživanje fokusiralo na ove aktere, uloga Koalicije za slobodu izražavanja i moderaciju sadržaja uključivala bi značajan angažman društvenih mreža¹⁰⁴ i donosilaca odluka.

U tom kontekstu, ovaj odjeljak se dublje bavi navedenim grupama kategorija aktera tako što analizira njihov djelokrug rada, programsku orijentaciju i kapacitete, uključujući prepreke i nedostatke (više detalja i kratak opis njihovih portfolija se nalaze u nastavku). Cilj ove analize je kreiranje početne liste aktera čije bi uključivanje i aktivno učešće trebalo omogućiti Koaliciji da se pozabavi prethodno uočenim nepovezanostima i prazninama u moderaciji sadržaja koji se pojavljuju unutar „terra nulliusa”. Prepoznati akteri nisu jedini u zemlji koji rade u ovoj oblasti, već su prepoznati s obzirom na posebnu stručnost i praktičan angažman u vezi s ovim pitanjima. Pored toga, u skladu s inkluzivnim pristupom izgradnji koalicije, ovi akteri su u dobroj poziciji da prepoznaju i privuku druge aktere (vidi [Prilog B](#)).

Medijski akteri

Ključni akteri

- Istraživački medij: **CIN**
- Platforma za nadzor medija: **Analiziraj.ba**
- Medij BIRN BiH: **Detektor.ba**
- Platforma za provjeru činjenica: **Raskrinkavanje**
- Najpopularniji internetski medijski portal: **Klix.ba**
- **Mediacentar Sarajevo**
- **Vijeće za štampu**
- Udruženje novinara: **BH novinari**

Programski fokus

- **CIN**, **Analiziraj.ba** i **BIRN** se fokusiraju na informativni sadržaj, posebno od javnog interesa, kao što su korupcija i organizirani kriminal (**CIN**) i ekstremizam; vladavina prava, presude za ratne zločine i korupcija (**detektor.ba**); i praćenje medijskih sadržaja (**Analiziraj.ba**). Oni spadaju u mali broj nezavisnih medija i finansiraju se prvenstveno na projektnoj osnovi.
- **Klix.ba** je posebno relevantan jer je jedan od najvećih proizvođača medijskih sadržaja, ali i generator štetnih komentara.
- **Mediacentar Sarajevo**, organizacija civilnog društva i medijska kuća, fokusira se na izgradnju kapaciteta novinara, zagovaranje, istraživanje i medijsku i informacijsku pismenost. Vode web stranicu media.ba koja je orijentirana na rad medija, kao i web stranicu diskriminacija.ba, koja se bavi govorom mržnje i pravima manjina u saradnji s lokalnim organizacijama civilnog društva, te vode repozitorij digitalne medijske arhive infobiro.ba.

- **Vijeće za štampu** je samoregulatorno tijelo i njegov osnovni cilj je jačanje slobode medija i njegovanje profesionalne nezavisnosti i poštivanja novinarskih standarda.
- **Udruženje novinara** se primarno fokusira na sigurnost i zaštitu radničkih prava.

Glavni projekti

- **Mediacentar Sarajevo** je u velikoj mjeri uključen u brojne regionalne projekte, poput projekta „Snažni“ (Resilience) [Mreže za profesionalizaciju medija Jugoistočne Evrope \(SEENPM\)](#), koji finansira EU i nastoji ojačati slobodu medija i suprotstaviti se dezinformacijama i propagandi mržnje. U saradnji s lokalnim organizacijama civilnog društva koordiniraju i web stranicu koja se fokusira na marginalizirane grupe i govor mržnje (diskriminacija.ba), međutim, ova lokalna saradnja nedavno se suočila sa problemima u finansiranju i podršci.
- **Raskrinkavanje**, pored provjere činjenica, također koristi istraživanja kako bi skrenulo pažnju javnosti na teme o kojima se manje raspravlja, uključujući nedostatak adekvatne moderacije sadržaja.
- **Vijeće za štampu** je kroz projekat Vijeća Evrope „[Jačanje pravosudne ekspertize o slobodi govora u medijima Jugoistočne Evrope \(JUFREX\)](#)“ ponudilo podršku i obuku pravnim stručnjacima, članovima pravosuđa i medijskim akterima koji se bave nizom pitanja u oblasti slobode izražavanja, uključujući [govor mržnje](#) – što je također tema njihovog projekta za monitoring „[Stop! Govor mržnje!](#)“.
- **Udruženje BH novinari** je također učestvovalo u projektu JUFREX, ali se primarno fokusiralo na zaštitu novinara, što je dovelo do formiranja [mreže medijskih pravnika koji pomažu u slučajevima uznemiravanja na internetu](#). Nude i usluge podrške za mentalno zdravlje, pravnu pomoć i uključeni su u istraživačke procese koji se dotiču velikog broja problema moderacije sadržaja.

Kapaciteti i potrebe

U prepoznatim organizacijama i medijima kadrovski kapaciteti za podršku radu Koalicije mogu biti ograničeni zbog njihovih trenutnih programskih aktivnosti koje crpe sve njihove

resurse, ograničavajući mogućnost angažiranja u dodatnim i neprogramskim aktivnostima. Model finansiranja nekih od prepoznatih organizacija civilnog društva se oslanja na eksterne izvore finansiranja, dok Klix.ba, kao privatni medij, zavisi od tržišta. Ovi modeli mogu biti rizični u smislu održivosti Koalicije i internih kapaciteta unutar ovih organizacija za dalji rad.

Mediji i medijske organizacije su svjesni i upućeni kada su u pitanju problemi uzrokovani trenutnim stanjem u oblasti moderacije sadržaja. Postoji sve veći interes za ovu temu, ali ne postoje interni programi (npr. istraživanja, zagovaračke inicijative).

Mediacentar Sarajevo je organizirao rasprave na temu društvenih mreža i slobode izražavanja.

Udruženje novinara provodi istraživanja i pruža zaštitu od uznemiravanja na internetu.

Međutim, u intervjuima su isplivala dva ključna problema:

1. odgovor sistema na lokalne kontekstualne probleme (komentari koji sadržavaju govor mržnje, nemogućnost promocije sadržaja na Facebooku) je reaktivan i ne uspijeva efikasno riješiti problem; i
2. postoji očigledan jaz kada je riječ o smisljenoj saradnji između i unutar svih sektora, što onemogućava pronalaženje učinkovitih rješenja za probleme moderacije sadržaja.

Dakle, potrebna je istinska podrška za programe i inicijative koje se aktivno i sveobuhvatno bave ovim problemima i uključuju kompanije društvenih mreža u rješavanje problema.

Organizacije civilnog društva

Ključni akteri

- Organizacija za zaštitu ljudskih prava i demokratsku participaciju: **Zašto ne?**
- Organizacija za izgradnju mira: **Centar za postkonfliktna istraživanja** (PCRP)
- Regionalna istraživačka mreža za ljudska prava: **BIRN Hub**

- Organizacija za socijalnu pravdu i tehnologiju: **Internet društvo u BiH**
- Regionalne organizacije za ljudska prava: **Civil Rights Defenders**
- Feministički kolektiv:¹⁰⁵ **Crvena**

Programski fokus

Navedene organizacije civilnog društva poznate su po svom predanom aktivizmu, potencijalu za društvene promjene i snažnom fokusu na participaciju javnosti, inkluziju i slobodu izražavanja. Ove organizacije civilnog društva su izgradile mikroprostore i offline i online i usmjerene su na različite grupe i publike kroz niz aktivnosti i programa. Također su dio regionalnih organizacija i mreža, na primjer, BIRN Hub i Civil Rights Defenders, ili saraduju s regionalnim stručnjacima i publikom kao Crvena i PCRCP.

Glavni projekti

- **Zašto ne?** je prepoznata kao ključna organizacija i generator znanja u domenu slobode interneta, ne samo zbog programskog rada kao što su [Istinomjer](#) i Raskrinkavanje, već i zbog istinskog angažmana s nizom regionalnih i međunarodnih aktera putem [godišnje konferencije „Point“](#). Uključeni su globalne i regionalne tematske rasprave i članovi su nedavno uspostavljene [Mreže za digitalna prava u Jugoistočnoj Evropi](#).
- **PCRCP** je već renomiran kao organizacija koja podstiče društvenu koheziju i jača lokalne inicijative kroz projekat Balkan Diskurs i ključni je akter u procesu izgradnje mira, uključujući i na društvenim mrežama.
- **BIRN Hub** je jedna od prvih regionalnih platformi za ljudska prava i istraživanja i privukla je široku pažnju javnosti svojim radom u regiji. Njihov trenutni program praćenja i izvještavanja, BIRD, pruža podatke o praćenju digitalnih prava i kroz ovaj program su objavili niz članaka dostupnih u cijeloj regiji. Zajedno sa SHARE Fondacijom koordiniraju rad Mreže za digitalna prava u Jugoistočnoj Evropi.
- **Internet društvo u BiH** je nedavno osnovana organizacija i član je Foruma o upravljanju internetom (Internet Governance Forum – IGF), čiji su članovi tehnološki

inženjeri, profesori i entuzijasti. Njihova agenda se uglavnom fokusira na socijalnu pravdu i inkluziju, iako su još uvijek u velikoj mjeri fokusirani na proces prikupljanja sredstava.

- **Civil Rights Defenders** djeluju širom regije i njihov program u BiH uglavnom se fokusira na pružanje podrške medijskim organizacijama i građanskim medijima za proizvodnju sadržaja. Tokom godišnjeg događaja „[Regionalni dani novinarstva](#)“ bave se brojnim problemima s kojima se novinari suočavaju na internetu - posebno na društvenim mrežama.
- **Crvena** se pretežno fokusira na istraživanje i razotkrivanje intersekcionalne opresije i dominacije moći kroz umjetnost i obrazovanje. Taj rad ih [dovodi u kontakt s regionalnim feminističkim kolektivima](#) i svima koji rade na umjetničkoj sceni.

Kapaciteti i potrebe

Navedene organizacije već dugi niz godina djeluju u finansijski nestabilnom građanskom prostoru i dokazale su svoju sposobnost da prevaziđu niz izazova i prepreka (politički pritisak, finansijska nesigurnost itd.). To nikako ne znači da je njihova finansijska situacija stabilna, već da su izgradili otpornost i pokazali inovativnost i snalažljivost, pozicionirajući se kao važni akteri u svojim područjima rada. Osim toga, multidisciplinarna ekspertiza (u smislu broja pojedinaca koji rade u organizacijama civilnog društva) u oblasti slobode interneta, slobode izražavanja na mreži i moderacije sadržaja raste, ali je još uvijek ograničena. Ta ekspertiza će biti ključna u narednom periodu, ali i dalje postoji ozbiljna zabrinutost da je daleko od dovoljne za rješavanje ozbiljnih sistematskih nedostataka koje su nastale usljed nedovoljne uključenosti društvenih mreža u rješavanje problema moderacije sadržaja.

Sa svojim specifičnim područjem rada i kroz ciljane aktivnosti, ove organizacije su uspjele pronaći svoje mjesto u širem okruženju organizacija civilnog društva, ali imaju ograničene kapacitete (osim možda organizacije Zašto ne?) kada je riječ o uključivanju u šire zagovaračke, društvene i političke inicijative. Potrebna je bolja komunikacija, zastupljenost i oslanjanje na stručnost organizacija civilnog društva u cilju angažovanja u političke i društvene procese na državnom nivou. Također postoji potreba da se poveća broj

stručnjaka i da se razvijaju programi posebno usmjereni na moderaciju sadržaja i slobodu interneta.

Akadska zajednica

Ključni akteri

Univerziteti širom zemlje, posebno **Sveučilište u Mostaru**, **Univerzitet u Sarajevu** (Fakultet političkih nauka i Filozofski fakultet), **Univerzitet u Istočnom Sarajevu** i **Univerzitet u Banjoj Luci** se nameću kao važni akteri koji proizvode relevantno znanje i akademske resurse i smisljeno su uključeni u rad organizacija civilnog društva. Koalicija bi trebala uključivati predstavnike akademskih institucija širom zemlje i istraživačica je u vezi s tim kontaktirala potencijalne učesnike.

Programski fokus

Nastavni planovi i programi koje razvijaju ovi akademski instituti fokusiraju se, između ostalog, na društvene mreže i internet te slobodu medija, ali i na šire informacijsko društvo, kojim se posebno bavi Odsjek za bibliotekarstvo i informacijsko društvo Filozofskog fakulteta. Tokom procesa intervjua, ovi fakulteti su se nametnuli kao akademske institucije s velikim interesovanjem za teme vezane uz moderaciju sadržaja.

Glavni projekti

Institut za društvena istraživanja (na Fakultetu političkih nauka **Univerziteta u Sarajevu**), uz učešće akademika iz cijele zemlje, bio je uvelike uključen u niz strateških projekata, između ostalog i UNESCO-ov projekat o medijskoj pismenosti. Proizveli su akademske resurse koji se bave nizom strukturalnih nedostataka u medijskoj i informacijskoj pismenosti kako bi osigurali da se medijska i informacijska pismenost tretira kao međusektorski nastavni plan i program u cjelokupnom obrazovnom sistemu.

Kapaciteti i potrebe

Akadske institucije i naučni radnici često moraju istovremeno upravljati većim brojem projekata i programskih aktivnosti. Osim toga, brojne su administrativne prepreke koje ih sprječavaju da se angažuju sa stručnjacima izvan akademske zajednice.

Pored uočene finansijske nesigurnosti, nedostatak istinske stručnosti i preopterećeni naučnici ukazuju na potrebu za dodatnim procesima izgradnje stručnog znanja i kapaciteta kako bi se povećao fond resursa. Iako je moderacija sadržaja prepoznata kao važna tema, ova ograničenja mogu dovesti do toga da bude gurnuta na margine akademskih programa.

Aktivisti i borci za ljudska prava

Ključni akteri

Uprkos tome što je većina prepoznatih aktera/aktivista i boraca za ljudska prava povezana s navedenim organizacijama civilnog društva ili akademskim institucijama, njihov angažman u zajednici u kontekstu slobode interneta, uključujući moderaciju sadržaja, spada izvan njihovih profesionalnih zadataka. Aktivisti koje smo intervjuirali za ovo istraživanje imaju stručno znanje iz različitih oblasti, uključujući slobodu interneta i otvorene tehnologije/podatke, feministički aktivizam na internetu, prava LGBTQI+ zajednice i ravnopravnu participaciju žena.

Programski fokus

Ovi aktivisti koriste društvene mreže i druge digitalne prostore da bi se uključili u političke rasprave, proizveli znanje o različitim srodnim temama i izgradili kapacitete različitih organizacija, uključujući medijske. Također su angažirani u aktivizmu na i van interneta za opšte poboljšanje života marginaliziranih članova zajednice.

Glavni projekti

Intervjuirani istraživač i aktivista je povezan s Filozofskim fakultetom Univerziteta u Sarajevu. Kao aktivista, duboko je uključen u politička i društvena dešavanja koja mogu uticati na slobodu interneta, a njegov rad je regionalno priznat.

Napori intervjuirane LGBTQI+ aktivistkinje i njenog tima doveli su do organizacije Povorke ponosa BiH u posljednje tri godine i poboljšanja tretmana članova te zajednice online i offline.

Feministička aktivistkinja vodi online profil i podcast „Sve su to vještice“ te pruža alate za emancipaciju žena na internetu, čime ovaj prostor mijenja osnažujući različitost i dostojanstvo.

Kapaciteti i potrebe

Aktivizam je stalna borba za unapređenje učešća javnosti i osiguranje jednakosti za sve. Njihov rad i prisustvo na internetu čini ih posebno vrijednim resursima, posebno u BiH, gdje je aktivizam za marginalizirane zajednice i interese često ograničen.

Kao i drugi akteri, aktivisti i individualni stručnjaci nisu u mogućnosti da privuku potrebnu pažnju javnosti. Potrebno je predložiti nove načine za stvaranje tih uslova koji će podržati napore stručnjaka i online aktivista općenito, ali i stvoriti prostor za nove aktiviste, posebno one iz lokalnih/marginaliziranih zajednica.

Prepreke za rješavanje problema moderacije sadržaja

Prethodna lista aktera pokazuje da u BiH ne postoje akteri, programi ili projekti koji se bave moderacijom sadržaja na društvenim mrežama na način na koji je definirana u ovom izvještaju. Ovaj strukturalni jaz nije iznenađenje, s obzirom na to da moderacija sadržaja i društvene mreže sa sobom nose prepreke koje zahtijevaju višeslojni i preložiti multidisciplinarni pristup. Postojeće inicijative, kao što su istraživački projekti medijskih aktera, organizacija civilnog društva i akademske zajednice koji prate aktivnosti i proizvode vijesti, bave se moderacijom sadržaja kroz samo jednu prizmu i stvaraju situaciju „silosa znanja“ i skrivene ekspertize. Akteri i njihove inicijative mogu samo mapirati teren i

reagirati kada se pojavi problem, ali imaju ograničene resurse da predlože proaktivne inicijative za rješavanje problema, s obzirom na „diskonekciju“ između kompanija društvenih mreža i zemlje. Nedostaje istinska saradnja aktera i nema odgovarajućih platformi za razmjenu stručnog znanja između organizacija civilnog društva i medijskih organizacija, uključujući akademske ustanove. Postojeće mreže koje se djelimično bave nekim od problema navedenih u izvještaju su nedavno uspostavljena Mreža za digitalna prava u Jugoistočnoj Evropi koju koordinira SHARE Fondacija i BIRN Hub čiji je član organizacija Zašto ne?. Osim toga, Koalicija za borbu protiv govora mržnje i zločina iz mržnje osnovana 2013. godine se zalaže za unapređenje zakonodavnog okvira o govoru mržnje i provodi kampanje podizanja svijesti javnosti. Organizacije navedene u ovom izvještaju kao što su Civil Rights Defenders, Mediacentar Sarajevo, Udruženje novinara, Vijeće za štampu i Fondacija CURE su članice ove koalicije. Ove mreže, koje su se bavile temama slobode izražavanja i slobode medija, mogle bi biti važan izvor informacija prilikom oblikovanja struktura upravljanja i modela saradnje za buduću koaliciju. I na kraju, svi spomenuti akteri se bore da osiguraju održivo finansiranje i moraju se prilagođavati strategijama i agendama finansiranja donatora te često moraju uskladiti svoj rad kako bi riješili ove probleme, umjesto da se bave potrebama digitalnog ekosistema zasnovanim na podacima.

Intervjuirani akteri imaju zajedničku percepciju moderacije sadržaja kao unaprijed definiranog i neprobojnog sistema, što znači da se mogu baviti samo (negativnim) posljedicama, smanjujući njen uticaj na slobodu izražavanja na individualnom nivou. Iz tog razloga nema inicijativa koje predlažu regulatorne ideje i prakse ili se zalažu za rješenja problema moderacije sadržaja prilagođena kontekstu. Nedostatak stručnosti i programske praznine su pojačane činjenicom da se državni akteri percipiraju kao „posmatrači“ kojima često nedostaje stručno znanje, pravni mandat ili kapacitet da se uključe u te diskusije koje se već odvijaju na marginama. Osim toga, ispitanici se slažu da je uključivanje svih struktura vlasti u njihove aktivnosti previše komplicirano: „morate se izboriti s mnogim političkim zavrzlamama da biste svoj problem učinili smislenim i ipak nećete uspjeti“.¹⁰⁶ Nadalje, s obzirom na to da su javni službenici ponekad pokretači kampanja mržnje, njihovo uključivanje u rad orijentiran na rješenja i zagovaranje se mnogim ispitanicima čini kontraproduktivnim i besmislenim. Stoga, uprkos rastućoj stručnosti, nedostatak efikasne i

održive saradnje i podrške – posebno među međunarodnim, evropskim i regionalnim zajednicama – predstavlja značajnu prepreku za rješavanje izazova u oblasti moderacije sadržaja.

Zaključak

Ovaj izvještaj detaljno obrazlaže načine na koje ljudski i izvanljudski faktori, kao i eksterni (globalni) i unutrašnji (državni) procesi moderacije sadržaja, oblikuju digitalni i medijski pejzaž, te kakav uticaj to ima na pojedince i zajednice u BiH. Moderacija sadržaja u BiH se pojavljuje kao skup procesa i postupaka koji su prvenstveno algoritamski vođeni, politički u praksi, i oblikovani krajnjim ishodom isprepletenih i rascjepkanih interesa u ovoj etnički podijeljenoj zemlji. Ovaj izvještaj je važan doprinos diskusiji koja trenutno postoji samo na marginama, a otkriva lokalne i specifične implikacije i odgovore na globalne transformativne procese u zemlji.

Kroz historiju zemlje, a posebno njenu noviju historiju, masovni mediji, prvenstveno televizija i javni emiteri, igrali su važnu ulogu u promoviranju netolerancije, etničkih podjela i mržnje. Iz tog razloga, bosanskohercegovačke zajednice su izuzetno osjetljive na narative mržnje, posebno one koje dolaze od medija, političkih zvaničnika i uticajnih (online) ličnosti, ostavljajući posljedice po društvenu koheziju i procese izgradnje mira. Pojava aktera koji nikome nisu odgovorni, kao što su društvene mreže, rezultirala je dodatnim preprekama i prijetnjama sve suženijem civilnom i javnom medijskom prostoru. Zaista, u BiH su društvene mreže postale moćne snage koje su rekonfigurirale javnu debatu i participaciju – kamen temeljac demokratije – ali pokazuju malo interesa za rješavanje analiziranih pitanja u ovom dijelu svijeta.¹⁰⁷

Među općom populacijom internet se ne percipira kao hibridni prostor,¹⁰⁸ već kao sredstvo za zabavu, komunikaciju i kao platforma za primanje informacija, uključujući i vijesti. Ova pogrešna percepcija, između ostalih faktora, stvorila je atmosferu [nekažnjivosti za one koji su uključeni u manipulaciju informacijama i mržnju](#), što zauzvrat hladi govor i javnu debatu, jer su svi potencijalna meta mržnje i prijetnji. Unatoč tome, u BiH je „internet najslobodniji prostor koji imamo”¹⁰⁹ i, iz tog razloga je „moderacija sadržaja važna, jer su civilnom sektoru trebale godine da ubijedi ljude da trebaju izraziti svoj stav i da ih niko neće poslati u zatvor zbog toga. Ali sada postoji neka nova vrsta straha (ne od vlasti) da nas neko (nevidljiv) posmatra na internetu i zna sve o nama.”¹¹⁰

S obzirom na preovladavajuće etnopolitičke narative i infrastrukturu društvenih mreža, prostor za nezavisan kritički odgovor se zatvara, a broj održivih aktera za promjene sve je manji. Postojeći akteri nemaju brojčanu snagu i često su iz nedovoljno zastupljenih zajednica te im nedostaje iskustvo, mogućnosti i kompetencije da dovedu do promjena. Stoga je ključno povećati kapacitete postojećih aktera o temama obuhvaćenim ovim izvještajem kroz prizmu lokalne dinamike i nadati se da će njihov povećani kapacitet pozitivno uticati na interes za ovu temu na društvenom nivou. Iz tog razloga, predložena Koalicija mogla bi postati bitan mehanizam za jačanje ovih glasova i rješavanje analiziranih lokalnih problema moderacije sadržaja kroz osiguravanje transparentnosti i dostupnosti internih dokumenata, a također i kao mehanizam za ulaganje žalbi na lokalnom jeziku kako bi se osiguralo jasno razumijevanje režima upravljanja sadržajem, čime bi se poboljšala djelotvornost mehanizama rješavanja problema i pružila podrška nezavisnim medijima kao i stvorili efikasni kanali saradnje sa društvenim mrežama (npr. kontakt tačke).

Mnogo toga se nalazi na agendi takve koalicije; stoga je od presudne važnosti da ne bude osmišljena i finansirana samo kao projektna aktivnost, već kao dugoročna i održiva platforma za saradnju koja mijenja trenutni kurs i stvara put ka istinskoj građanskoj participaciji.

Preporuke

U kontekstu analiziranom u ovom izvještaju, **Koalicija za slobodu izražavanja i moderaciju sadržaja** mogla bi postati ključni mehanizam za okupljanje niza aktera kako bi se pozabavili složenim pitanjima moderacije sadržaja. Istovremeno, proces izgradnje kapaciteta trebao bi osigurati da se svi članovi Koalicije priključe platformi na istoj osnovi kako bi doprinijeli definisanju njenog programa. U tom cilju je od suštinskog značaja participativan i inkluzivan pristup radi povećanja povjerenja i zajedničkog vlasništva nad napretkom od strane svih članova.

Da bi se olakšao ovaj proces, istraživačica je predložila da bi se mogao uspostaviti koordinacioni tim od tri strane koji bi zasnovao i upravljao koalicijom.

Tokom procesa istraživanja i intervjuja, tri organizacije su se nametnule kao potencijalni lideri koordinacionog tima:

1. **Institut za društvena istraživanja** osnovan na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu;
2. **Vijeće za štampu**, samoregulaciono medijsko tijelo;
3. **Zašto ne?**, dobro etablirana organizacija civilnog društva koja trenutno provodi projekat provjere činjenica, Raskrinkavanje.

Institut za društvena istraživanja je važan akter u ovoj oblasti s visokim nivoom individualne i multisektorske ekspertize. Uključen je u slična istraživanja i procese izgradnje kapaciteta, uključujući saradnju sa UNESCO-ovim uredima u Sarajevu i državnim akterima na uspostavljanju novih i jačanju postojećih intervencija i programa medijske pismenosti. Na individualnom nivou, stručnjaci Instituta su cijenjeni naučnici i univerzitetski profesori sa znanjem iz različitih oblasti, uključujući sigurnost i ljudska prava, bibliotečko-informacijske nauke, komunikologiju i novinarstvo i političku komunikaciju, da spomenemo samo neke. Institut redovno saraduje s naučnicima iz cijele zemlje (Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Sveučilište u Mostaru i Univerzitet u Banjoj Luci), kao i sa državnim institucijama, stvarajući tako neformalnu multidisciplinarnu mrežu stručnjaka. Iz tog razloga, Institut i multidisciplinarna i multietnička grupa naučnika i eksperata su

prepoznati kao najbolje pozicionirani akteri za vođenje koalicije, uključujući procese utvrđivanja programa i fasilitacije rada.

Vijeće za štampu, samoregulaciono tijelo, cijenjen je akter, kako od strane medija tako i od drugih zainteresovanih strana. S obzirom na to da njegovo članstvo uključuje velik broj medija, služi kao svojevrsni posrednik za komunikaciju s medijima i između njih – elektronskih, online i štampanih. Vijeće također djeluje kao medijator kada nastanu problemi između medija ili drugih zainteresiranih strana. Vijeće za štampu bi bio logičan izbor i izrazilo je spremnost da bude uključeno u Koaliciju.

Osnovano prije dvadeset godina, udruženje građana **Zašto ne?** je prepoznato kao ključni pokretač znanja i promjena u oblasti angažiranog građanstva i demokratskog promišljanja, ali i slobode izražavanja na internetu i slobode medija. Uspostavili su javno dostupnu platformu za politički angažman (Javna rasprava) i uključivanje građana u zakonodavne i političke procese. Pored toga, generišu znanja o pitanjima vezanim za slobodu interneta i korištenje tehnologije za unapređenje demokratskih procesa i omogućavaju rad Raskrinkavanja.

Iako su se ove tri organizacije nametnule kao potencijalni lideri tokom istraživanja, članstvo u koaliciji moglo bi se proširiti na brojne aktere kako bi se osigurala efektivna zastupljenost cjelokupne raznolikosti zemlje (početna, otvorena lista je izložena u [Prilogu B](#)).

- Predstavnike društvenih medija trebalo bi pozvati da učestvuju na redovnim sastancima s koalicijom.
- UNESCO-ov Antenna ured u Sarajevu Regionalnog biroa za nauku i kulturu u Evropi mogao bi djelovati kao kontakt tačka za pružanje logističke i organizacijske podrške koheziji koalicije, te osigurati da koalicija može raditi zajedno s ključnim državnim akterima.
- S obzirom na osjetljivu i podijeljenu političku situaciju u zemlji, državni organi bi trebali biti uključeni u konsultacije o pitanjima koja spadaju u njihovu nadležnost, posebno tokom početnog rada koalicije.

Ciljevi koalicije bi bili da:

- **identificira zajednički dogovor oko** najhitnijih pitanja koja se odnose na moderaciju sadržaja;
- **predloži rješenja za adresiranje ovih pitanja** u skladu s međunarodnim standardima o slobodi izražavanja i drugim osnovnim pravima;
- **uključi se u održivu i transparentnu saradnju** s platformama društvenih mreža radi rješavanja identificiranih problema i implementacije rješenja.

Prvi korak bi bio da se osigura da članovi imaju adekvatno znanje o procesima moderacije sadržaja i da, kroz participativni proces, doprinesu okviru upravljanja i programu. To zahtijeva **prilagođene programe obuke** za širok spektar aktera koje će pružiti budući članovi Koalicije (putem zajedničkih obrazovnih platformi za izgradnju kapaciteta za moderaciju sadržaja, na primjer).¹¹¹ Osnovna ideja iza ovih procesa izgradnje kapaciteta je da se poveća nivo razumijevanja o temama koje se obrađuju u ovom izvještaju (npr. upravljanje sadržajem, moć i logika društvenih medija, regulatorni pristupi i režimi multi-upravljanja, itd.) i potencijal koji društvenim medijima omogućava da promijene uobičajeno shvatanje **interneta kao hibridnog prostora za javnu debatu, komunikaciju i interakciju**. Paralelno s tim, ova obuka također treba prepoznati i istražiti dalji potencijal i uticaj lokalno vođenih odgovora i projekata koji su usmjereni na ova pitanja, pored razmjene znanja i iskustva regionalnih i međunarodnih organizacija iz ove oblasti. Na ovaj način, članovi Koalicije će steći važne vještine i znanja zagovaranja koja će im omogućiti da uspostave i održe saradnju s platformama društvenih mreža, državnim organima i drugim globalnim i regionalnim akterima.

Potrebna je i obuka o izgradnji Koalicija jer platforme s više zainteresovanih strana nisu uobičajen instrument za saradnju.¹¹²

Obje inicijative za izgradnju kapaciteta – moderacija sadržaja i stvaranje platformi s više aktera – trebaju osigurati da članovi Koalicije imaju istinsku nezavisnost i da, koristeći participativne procese, stvore kulturu dijaloga i saradnje. Na taj način, Koalicija bi mogla razviti stvarni potencijal za predlaganje i razvoj „kolektivnog pristupa kolektivnim

problemima“¹¹³ i „artikulisati lokalne kontekste i probleme na način koji je razumljiv kompanijama koje upravljaju društvenim mrežama“. ¹¹⁴ Ovo su neophodni preduslovi da se Koalicija zvanično uspostavi kao nezavisan subjekt sa više aktera koji može djelotvorno dati glas lokalnim akterima po pitanju moderacije sadržaja i zalagati se za zaštitu slobode izražavanja na internetu.

Iz procesa intervjua su proizašla sljedeća područja fokusa kao komplementarna polja interesa za razvoj Koalicije:¹¹⁵

- zalaganje za stvaranje transparentnih kontakt tačaka platformi društvenih mreža za zemlju;¹¹⁶
- analiza i prilagođavanje pravila kompanija i izvještaja o transparentnosti, u skladu s međunarodnim standardima i standardima ljudskih prava;
- pokretanje inicijative zagovaranja s državnim organima, međunarodnim organizacijama i kompanijama društvenih mreža kako bi se osigurala vidljivost BiH u globalnim forumima;
- razvoj aktivnosti za podizanje svijesti javnosti kako bi se povećalo znanje o društvenim mrežama i procesima moderacije sadržaja u široj javnosti.

U BiH, zemlji koja je u zaostatku kada su u pitanju politike i diskusije o regulaciji interneta i sadržaja, Koalicija bi mogla postati neophodna platforma za popunjavanje ovih praznina korištenjem participativnog dijaloga, zajedničkog kreiranja politike, inovativnih praksi i inicijativa zagovaranja. Neophodno je da se Koalicija gradi s dugoročnim planom i vizijom za budući rad, kako bi se osigurala održivost i dugotrajnost njenih napora.

Prilog A: Analiza rizika

Koalicija za slobodu izražavanja online i moderaciju sadržaja pojavljuje se kao jedinstvena prilika za učešće i doprinos svih aktera i kao mehanizam za značajne promjene. Koalicija nudi put do konsenzusa o ključnim pitanjima moderacije sadržaja – i mogućnosti za njihovo rješavanje. U sljedećoj tabeli dat je pregled potencijalnih rizika vezanih za formiranje i funkcionisanje Koalicije, koje su ispitanici identificirali, uključujući i potencijalne načine za njihovo prevazilaženje i ublažavanje.

Vrsta rizika*	Opis rizika	Vjerovatnoća**	Uticaj***	Monitoring i ublažavanje
Finansijski	Održivost i dugovječnost koalicije	Moguće	Jak	<ul style="list-style-type: none"> Zajedničko finansiranje inicijativa članica koalicije za podršku radu koalicije. Zajedničke prijave za finansiranje i učešće članova koalicije na sastancima donatora i procesu utvrđivanja programa.
Politički	Negativno uplitanje državnih aktera i etničko-politička podijeljenost u rad koalicije	Vjerovatno	Jak	<ul style="list-style-type: none"> Državne organe treba informisati o radu, djelokrugu i članovima koalicije i pozvati ih da se priključe sjednicama i otvorenim sastancima kao posmatrači i na nivou konsultacija. Treba ih redovno informirati o radu koalicije kroz sastanke s pojedinim organima vlasti i zajednički bilten ili slične inicijative. Javnim i državnim organima treba ponuditi ciljanu obuku od strane članica koalicije.
Politički	Zakonodavne inicijative na različitim državnim nivoima (npr. Zakon o javnom redu i miru) koje mogu imati zastrašujući učinak na slobodu izražavanja online.	Vjerovatno	Veliki	<ul style="list-style-type: none"> Koalicija može pomoći i služiti za konsultacije u vezi sa zakonodavnim inicijativama, zalažući se za vrijednosti i ciljeve koje potencijalna buduća regulativa u ovoj oblasti treba da osigura.
Politički	Institucionalne prakse, sudske odluke i regulatorni planovi (npr. strategija medijske pismenosti koja nameće obavezu nadziranja sadržaja medijskim	Malo vjerovatno	Mali	<ul style="list-style-type: none"> Putem svojih internih komunikacijskih kanala, koalicija bi trebala biti upoznata s državnim, etničkim i kantonalnim inicijativama. Na zahtjev bi trebali davati izjave ili pružati

	pružiocima usluga na internetu)			ekspertizu za poboljšanje institucionalne prakse.
Politički	Politički događaji kao što je izborni proces 2022. ili provođenje zabrane negiranja genocida u Srebrenici koji mogu podići društvene tenzije	Moguće	Umjeren	<ul style="list-style-type: none"> Koalicija bi trebala planirati svoje aktivnosti i odgovarajuće vremenske okvire za planirane aktivnosti uzimajući u obzir širi politički pejzaž i koristiti „svaku mogućnost“ za postizanje važnih rezultata.
Reputacijski	Neuspjeh koalicije loše bi se odrazio na reputaciju ARTICLE 19 u zemlji, EU i UNESCO	Malo vjerovatno	Mali	<ul style="list-style-type: none"> Koaliciju trebaju facilitirati lokalni akteri, tako da uloga ARTICLE 19 i drugih međunarodnih organizacija bude samo podrška, ali ne i instruktivna i odlučujuća.
Rizik aktera	Koalicija se doživljava kao projekat, a ne kao platforma	Moguće	Veliki	<ul style="list-style-type: none"> Uključivanje svih relevantnih aktera od početka kako bi se osigurala pravična zastupljenost svih prepoznatih aktera. Stvaranje osjećaja pripadnosti i povjerenja među članovima. Osiguravanje kontinuiranog finansiranja.
Rizik aktera	Nedostatak stručnosti i iskustva u ovoj oblasti	Malo vjerovatno	Veliki	<ul style="list-style-type: none"> ARTICLE 19, regionalni i individualni stručnjaci iz zemlje su u mogućnosti da pruže obuku i početnu podršku.
Rizik aktera	Ograničeni resursi i kapaciteti za saradnju organizacija civilnog društva i medija zbog drugih višeprojektnih angažmana	Moguće	Umjeren	<ul style="list-style-type: none"> Uspostaviti ravnotežu: uključiti ograničen, ali ključan broj stručnjaka po organizaciji koji mogu prenijeti znanje stečeno u koaliciji u svoje organizacije, ali i osigurati efikasnost koalicije.
Rizik aktera	Nedostatak prethodnog iskustva u koordinaciji platformi sa više aktera.	Vjerovatno	Umjeren	<ul style="list-style-type: none"> Početi s malim i povećati program koalicije nakon svakog uspjeha i osigurati uključivanje svih aktera na ravnopravan i transparentan način. Osigurati obuku o umrežavanju i upravljanju koalicijom.
Rizik aktera	Potencijalni sukobi i kolizija interesa, vrijednosti i stavova	Malo vjerovatno	Mali	<ul style="list-style-type: none"> Koaliciju treba modelirati i predstaviti kao platformu za dijalog koja uključivanjem svih aktera može olakšati i riješiti sukobe. U proces kreiranja uključiti mehanizme za rješavanje sukoba.

Rizik aktera	Društvene mreže nisu zainteresirane za učešće u diskusijama, a akteri se zauzvrat osjećaju obeshrabreno	Moguće	Veliki	<ul style="list-style-type: none"> Paralelno s procesom uspostavljanja koalicije, ARTICLE 19, UNESCO i drugi akteri treba da se angažuju s društvenim mrežama, posebno Facebookom čiji interes i rano angažovanje mogu usmjeriti pažnju aktera na to da se uključe u rad koalicije.
--------------	---	--------	---------------	--

Napomene:

* Vrste rizika su unaprijed klasifikovane u sljedeće kategorije: politički, zaštitni, rizik aktera, finansijski, rizik usklađenosti, reputacijski, ostalo, Covid-19.

** Vjerovatnoća rizika je predstavljena na skali: Malo vjerovatno, Moguće, Vjerovatno i Gotovo sigurno.

*** Uticaj rizika je predstavljen na skali: mali, umjereni, veliki i jak.

Prilog B: Potencijalni članovi koalicije

U sljedećoj tabeli dat je pregled početne i otvorene liste organizacija i aktera koji bi mogli učestvovati u stvaranju i razvoju koalicije.

Organizacija	Kategorija	Portfolij
Aktivistkinja/Pride BiH	Aktivistkinja/građanski edukator	Kroz edukaciju, odnose s medijima i aktivan angažman s grupom istomišljenika, ona je aktivna građanka koja se bori za unapređenje prava LGBTQI+, prava žena i drugih marginaliziranih zajednica. S timom aktivista posljednje tri godine organiziraju Povorku ponosa u BiH. Također je dio InternNews tima u zemlji.
Analiziraj.ba	Medijska organizacija	Osnovani 2015. godine kao medijski čuvari (watchdog) i proizvode visokokvalitetne medijske sadržaje i tematske analize.
BIRN BiH/Detektor.ba	Medijska organizacija	Medijska kuća, osnovana 2003. godine, fokusirana na ratne zločine – terorizam, radikalizaciju i ekstremizam, reformu pravosuđa i korupciju.
BIRN Hub	Regionalna organizacija civilnog društva	Jedna od najpriznatijih organizacija za ljudska prava i slobodu medija koja se etablirala kao regionalni lider u ovom području. Također se fokusiraju na digitalna prava i slobodu medija na internetu. „Klinika za digitalna prava”, predstojeći projekat, uključit će niz istraživanja i intervencija izgradnje kapaciteta za jačanje stručnosti medija. Fokus će biti na edukativnim i višedimenzionalnim izvještajima o socijalnoj pravdi, slobodi medija i pitanjima vezanim za tehnologiju. Mapiranje kršenja digitalnih prava je kontinuirani projekat praćenja na regionalnom nivou (BIRD). Regionalne kancelarije BIRN-a su takođe redovno objavljivale priče o ulozi tehnologije u demokratskim društvima.
CIN BiH	Medijska kuća	2004. godine osnovana je prva istraživačka novinarska kuća na Zapadnom Balkanu. Danas objavljuju do 50 istraživačkih priča, zadobili su visok nivo povjerenja i doprli do široke publike.
Civil Rights Defenders	Organizacija civilnog društva	Zaštita ljudskih prava sa fokusom na slobodu izražavanja. Djeluje na regionalnom nivou i pruža podršku medijima (npr. produkcija sadržaja), regionalnim susretima i konferencijama za izgradnju kapaciteta.
Crvena	Organizacija civilnog društva	Osnovan 2010. godine, ovaj multidisciplinarni radikalni feministički kolektiv fokusira se na umjetničke, istraživačke, obrazovne i političke prakse koje pokrivaju teme kao što su društveni položaj žena, proizvodnja i upravljanje prirodnim i društvenim resursima, političko odlučivanje, svakodnevni život, rad i odnosi među susjedima, te umjetnost i kreativnost.
Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci	Akademska ustanova	

Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu	Akademska ustanova	
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru	Akademska ustanova	
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli	Akademska ustanova	
Nezavisni ekspert	Zaštita digitalnih prava	Istraživač i aktivista u oblasti internet politike, otvorene tehnologije i podataka, slobode medija i informacionih društava.
Institut za društvena istraživanja , Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu	Akademska ustanova	
Internet društvo u BiH	Organizacija civilnog društva	Novoosnovana organizacija, koja se uglavnom fokusira na rodnu i digitalnu podjelu, zaštitu okoliša i tehnologiju, te podršku osobama s invaliditetom uz pomoć tehnologije.
Udruženje novinara – BH novinari	Medijsko udruženje	Zasnivajući svoj rad na tri stuba – sigurnosti, zakonima o radu, online i rodnim prijetnjama – vode telefonsku liniju za besplatnu pravnu pomoć, nude pomoć novinarima kroz fondove solidarnosti i pružaju edukativne programe. Njihova strategija zagovaranja fokusira se na izmjene krivičnog zakona kako bi se povećala zaštita novinara, zajedno s usvajanjem ključnih nedostajućih zakona koji se odnose na medije.
Mediacentar Sarajevo	Medijska organizacija	Podržava razvoj nezavisnog i profesionalnog novinarstva kroz edukaciju, istraživanje, zagovaranje, savjetovanje, istraživanje medija, audio-vizuelnu produkciju i arhivski rad. Vode medijske informativne portale: Media.ba i Diskriminacija.ba
Centar za postkonfliktna istraživanja	Organizacija civilnog društva	Istraživački centar za izgradnju mira i tranzicijske pravde koji pokriva niz pitanja kao što su obrazovanje za mir, prevencija genocida i postkonfliktna istraživanja. Veliki dio njihovog rada usmjeren je na osposobljavanje mladih aktivista da se uključe u izgradnju mira kroz multimediju i produkciju sadržaja.
Vijeće za štampu	Samoregulatorno tijelo	Vidjeti dio o akterima.
Raskrinkavanje	Medijska kuća	Zvanična treća strana za provjeru činjenica za Facebook, osnovana 2017. u sklopu UG Zašto ne? Fokusira se na učešće javnosti i političku odgovornost organizacija civilnog društva. Do sada je razotkriveno više od 10.000 medijskih i drugih sadržaja koje su kreirali korisnici.
Istraživačica i feministička aktivistkinja	Online medijski aktivizam	Feminističko razmišljanje i humor kao sinergija koja može donijeti novu svježinu. Sve su to vještice je interdisciplinarna platforma za identifikaciju i subverziju patrijarhalne kulture i zdrav segment javnosti koji ima potencijal da donese promjenu. Osnivačica radi kao konsultantica na polju feminističkog razmišljanja i političke participacije, ali je i aktivistkinja u području umjetnosti i presjeka svih segmenata života.

Zašto ne?	Organizacija civilnog društva	Vidjeti dio o akterima.
---------------------------	-------------------------------	-------------------------

Prilog C: Lista intervjuja

Organizacija	Kategorija	Ime	Pozicija	Datum intervjuja
Aktivistkinja/Pride BiH	Aktivistkinja	Lejla Huremović	Rukovoditeljica projekta/InternNews	14. septembar 2021.
Analiziraj.ba	Medijska organizacija	Anonimno	n/a	30. august 2021.
BIRN BiH	Medijska organizacija	Denis Džidić	Direktor	27. august 2021.
BIRN Hub	Regionalna organizacija civilnog društva	Sofija Todorović Aida Ajanović	Menadžerica projekta Menadžerica projekta	21. septembar 2021.
CIN BiH	Istraživačka medijska organizacija	Lejla Bičakčić	Direktorica	27. august 2021.
Civil Rights Defenders	Regionalna organizacija civilnog društva	Ena Bavčić	Koordinatorica projekta	2. septembar 2021.
Regulatorna agencija za komunikacije	Nezavisno tijelo	Lea Čengić	Šefica Odjela za sadržaj i medijsku pismenost	15. septembar 2021.
Crvena	Organizacija civilnog društva	Danijela Dugandžić Živanović	Direktorica	31. august 2021.
Delegacija EU u BiH	Međunarodna organizacija	H. Firuze Demir	Politički savjetnik	6. oktobar 2021.
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu	Akadska ustanova	Mario Hibert	Vanredni profesor	30. august 2021.
Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu	Akadska ustanova	Vuk Vučetić	Profesor	2. septembar 2021.
Fakultet političkih nauka – Odsjek za komunikologiju i žurnalistiku Univerziteta u Sarajevu	Akadska ustanova	Lejla Turčilo	Profesorica	10. septembar 2021.
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu	Akadska ustanova	Emir Vajzović	Profesor	10. septembar 2021.
Nezavisni ekspert	Aktivist	Feđa Kulenović	Asistent na Filozofskom fakultetu	30. august 2021.

			Univerziteta u Sarajevu	
Nezavisni ekspert	Savjetnik	Mak Kapetanović	Nezavisni ekspert	29. august 2021.
Internet društvo u BiH	Organizacija civilnog društva	Haris Omeragić	Koordinator projekta	29. august 2021.
Mediacentar Sarajevo	Organizacija civilnog društva	Elvira Jukić-Mujkić, Anida Sokol	Glavna urednica Koordinatorica projekta	27. august 2021. 2. septembar 2021.
Centar za postkonfliktna istraživanja	Organizacija civilnog društva	Tatjana Milovanović	Direktorica	17. septembar 2021.
Vijeće za štampu	Samoregulatorno tijelo	Dženana Burek, Maida Bahto Kestendžić,	Direktorica i Koordinatorica projekta	22. septembar 2021.
Raskrinkavanje	Organizacija civilnog društva	Tijana Cvjetičanin Rašid Krupalija	Glavna urednica Urednik	2. septembar 2021.
Sve su to vještice	Aktivistkinja	Hana Ćurak	Aktivistkinja u promišljanju feminizma	16. septembar 2021.
Ured UNESCO-a u BiH	Međunarodna organizacija	Siniša Šešum Melisa Durak	Šef ureda Rukovoditeljica projekta	27. august 2021.

Bibliografija

Pravni tekstovi

Službeni glasnik Republike Srpske broj 11. Zakon o javnom redu i miru. Usvojen 17. februara 2015. godine.

Ujedinjene nacije, Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Daytonski sporazum). Aneks IV. Potpisan 21. novembra 1995. godine.

Predmeti

Vijeće Evrope, Evropski sud za ljudska prava, *Sunday Times protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 50/1990/241/312, 24. oktobar 1991.

Literatura

Chinmayi, C., 'Facebook's Faces', *Harvard Law Review Forum*, vol. 135 (2022).

Cohen, J., *Between Truth and Power: The Legal Constructions of Informational Capitalism* (Oxford University Press, 2019).

Couldry, N. and Mejias, A. U., *The Costs of Connection. How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism* (Stanford University Press, Redwood City, 2019).

Cvjetičanin, T., *Dezinformacije u online sferi: slučaj BiH [Disinformation in the online space: case study BiH]. Zašto ne?*, Sarajevo (2019).

Cvjetičanin, T., *Dezinformacije u izbornom procesu u BiH [Disinformation in the election process]. Zašto ne?*, Sarajevo (2020).

Helberger, N., 'The Political Power of Platforms: How Current Attempts to Regulate Misinformation Amplify Opinion Power', *Digital Journalism*, 8 (2020), p. 843.

Keller, D., *Amplification and Its Discontents. Occasional Papers: Knight First Amendments Institute* (Columbia University, New York, 2021).

Klonick, K., 'The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech', *Harvard Law Review*, 1598 (2018).

Krupalija, R., *Disinformation during Covid-19 Pandemic*. Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit Bosnien-Herzegowina, Sarajevo (2020).

Livančić-Milić, B., *Disinformation during Covid-19 Pandemic: Regional research*. Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit Bosnien-Herzegowina, Sarajevo (2020).

Osmančević, E., *Mapiranje medijskih veb portala u Bosni i Hercegovini* [Mapping online media portals in BiH]. Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo (2021).

Perkov, B., *Digital Rights Falter Amid Political and Social Unrest*. BIRN i SHARE fondacija, Beograd (2021).

Ristić, M. et al., *From Cures to Curses, Manipulation Flourishes in the Digital Environment*. BIRN, Beograd (2020).

Sokol, A., *Mrzilački narativi u medijima i komentarima na internetu u BiH* [Hate Narratives in the Media and User-Generated Content]. SEENPM, Tirana; Peace Institute, Ljubljana; Fondacija Mediacentar Sarajevo, Sarajevo (2020).

Sokol, A., [Polarizirano povjerenje javnosti u medije i društvene mreže u Bosni i Hercegovini](#) [Polarized Public Trust in the Media and Social Networks in Bosnia and Herzegovina]. South East European Network for Professionalization of Media (SEENPM) i Mediacentar Sarajevo, Sarajevo (2020).

Sokol, A., [Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH](#) [Propaganda, Disinformation and Hate Models of Media and Communication in Bosnia and Herzegovina]. SEENPM, Tirana; Peace Institute, Ljubljana; i Fondacija Mediacentar Sarajevo, Sarajevo (2020).

Swift, J., *Legal Responses to Disinformation*. International Center for Not-for-Profit Law, Washington DC (2020).

Turčilo, L. and Buljubašić, B., Uništavanje reputacije na bh. način: govor mržnje botova u online prostoru kao sredstvo sužavanja javnog prostora za alternativna mišljenja u Bosni i Hercegovini [Destruction of the reputation in the BiH way: hate speech of both in the online space as a mean to shrink public space for alternative opinions in BiH], predstavljeno na konferenciji Komentari, govor mržnje, dezinformacija i regulacija javne komunikacije, Agencija za elektroničke medije i Medijska istraživanja, Zagreb (2022) (u pripremi).

Zulejhić, E., Preko margine: dezinformacije o marginalizovanim grupama u bh. medijima [Over the margin: disinformation about marginalized groups in BiH media content]. Zašto ne?, Sarajevo (2020).

Izvještaji

ARTICLE 19, [Side-stepping Rights: Regulating Speech by Contract, Policy Brief](#), 2018.

ARTICLE 19, [Social Media Councils: One Piece in the Puzzle of Content Moderation](#), 2021.

Bertelsmann Stiftung's Transformation Index (BTI), *BTI Country Report: Bosnia and Herzegovina* (2020).

Evropska komisija, *Radni dokument osoblja Komisije, Izvještaj o Bosni i Hercegovini 2020*. Prati Komunikaciju Komisije Evropskom parlamentu, Vijeću, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regija (SWD(2020) 350 final) (Brisel, 2020).

Evropska komisija, *Radni dokument osoblja Komisije, Izvještaj o Bosni i Hercegovini 2021*. Prateći Komunikaciju Komisije Evropskom parlamentu, Vijeću, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regija (SWD(2021) 291 final) (Strazbur, 2021).

IREX, [Media Sustainability Index 2019 Report: Bosnia and Herzegovina](#) [Indeks održivosti medija za 2019. godinu: Bosna i Hercegovina] (2019).

Javna Rasprava.ba, [Šta bi za građane i građanke FBiH značilo proglašavanje interneta javnim mjestom?](#) [What it would mean for citizens of BiH if Internet becomes a public space]. Zašto ne?, Sarajevo.

Media Plan institut, *Istraživanje: Medijske navike, afiniteti i percepcija medija* [Research on media habits, preferences and media perception] (Sarajevo, 2019).

Policy Department for External Relations, [Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them](#) [Mapiranje lažnih vijesti i dezinformacija na Balkanu i prepoznavanje efikasnih načina borbe protiv njih]. (Evropska komisija, Brisel, 2021).

Svjetska banka, *Western Balkans Regular Economic Report No. 19: Subdued Recovery* [Redovni ekonomski izvještaj Zapadnog Balkana br.19: Prigušeni oporavak]. (Svjetska banka, 2021).

Vijeće Evrope i Regulatorna agencija za komunikacije, *Godišnji izvještaj* (Sarajevo, 2020).

Vijeće Evrope i Regulatorna agencija za komunikacije, *Medijske navike odraslih u BiH* (Sarajevo, 2019).

Web stranice/blogovi/novinski članci

BIRD, '[Bosnia trying to censor information about pandemic, journalists say](#)', 9. april 2020, pristupljeno 10. oktobra 2020.

BIRN, [SEE Digital Rights Network established](#), 14. august 2020, pristupljeno 21. oktobra 2021.

Blagovčanin, P. [Stranački botovi i kontaminacija online prostora dezinformacijama](#) [Political parties bots and contamination of online public spaces with disinformation]. Mediacentar Online (25. novembar 2019), pristupljeno 12. oktobra 2021.

Civil Rights Defenders, [Journalists' days to focus on Western Balkans media freedoms in light of Covid-19](#) [Dani novinarstva će se fokusirati na slobodu medija na Zapadnom Balkanu u svjetlu pandemije Covid-a 19] 8. oktobar 2020, pristupljeno 21. oktobra 2021.

Dojčinović, S. [Hey, Mark Zuckerberg: my democracy isn't your laboratory](#) [Hej, Mark Zuckerberg: moja demokratija nije tvoja laboratorija]. *The New York Times* (15. novembar 2017), pristupljeno 18. januara 2022.

Đorđević, N. [Serbia's reality problem](#) [Problem Srbije sa stvarnošću]. Emerging Europe (14. novembar 2020), pristupljeno 10. januara 2022.

Jeremić, I. i Stojanovic, M. [Facebook, Twitter struggling in fight against Balkan Content violations](#) [Problemi Facebooka i Twittera u borbi protiv kršenja pravila o sadržaju na Balkanu] Balkan Insight (16. februar 2021), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Jukić, E. M. [Bosnian Serbs adopt 'Net Censorship' Law](#) [Bosanski Srbi prihvataju zakon o „cenzuri na internetu“] Balkan Insight (6. februar 2015), pristupljeno 1. septembra 2020.

Karić, H. [What Bosnian's new genocide denial ban means](#) [Šta znači zabrana negiranja genocida u BiH] Analiza (27. juli 2021), pristupljeno 8. septembra 2021.

Karović, A. [Zastrašujući izostanak reakcije i neistine Avaza o prijetnjama Raskrinkavanju](#), Raskrinkavanje.ba (12. juni 2021), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Klix.ba, [SDA osniva brigadu botova za "Internet rat" uoči izbora, najboljima obećali uhljebljenje](#) [SDA is creating a bot brigade to enter 'Internet rat' before the elections, the most successful bots will be granted a job], 27. april 2018, pristupljeno 8. oktobra 2021.

Kovačević, D. [Bosnian Serbs to boycott state institutions over genocide denial ban](#) [Bosanski Srbi će bojkotovati državne institucije zbog zabrane negiranja genocida] Balkan Insight (27. juli 2021), pristupljeno 8. septembra 2021.

Latal, S. [Stakes could not be higher in Bosnian electoral reform bid](#) [Ulozi u pokušaju izborne reforme u BiH ne mogu biti veći]. Balkan Insight (11. mart 2020), pristupljeno 5. septembra 2021.

Latal, S. [Twenty-five years on: Bosnia remains caught between fear and hope](#) [Dvadeset pet godina kasnije: Bosna i dalje zarobljena između straha i nade]. Balkan Insight (19. novembar 2020), pristupljeno 5. septembra 2021.

O'Neil, C. [Facebook's VIP "whitelist" reveals two big problems](#) [Facebookova lista odobrenih VIP-ova otkriva dva velika problema] *Bloomberg* (15. septembar 2021), pristupljeno 18. oktobra 2021.

Radio Slobodna Evropa. [Nezaposlenost u BiH porasla za 2,96 posto](#) [Unemployment increased for 2.96 percent]. 7. januar 2021, pristupljeno 29. septembra 2021.

Radio Slobodna Evropa. [Svjetska banka: BiH će zahvatiti najveća recesija u posljednjih 25 godina](#) [World Bank: BiH is going to be caught by the highest recession in the last 25 years]. 22. oktobar 2020, pristupljeno 29. septembra 2021.

Raskrinkavanje. [Djelovanje stranačkih “botova” u komentarima na “Klixu”](#) [The mechanisms of political bots in the comment section on “Klix”]. (5. august 2018), pristupljeno 8. oktobra 2021.

Ristić M. i Krivokapić, D. [Digital rights falter amid political and social unrest](#) [Digitalna prava posustaju usred političkih i društvenih nemira]. Balkan Insight (1. juli 2021), pristupljeno 10. oktobra 2021.

Safejournalists.net [SJ: The Brutal Campaign against Lejla Turčilo and Borka Rudic from Sarajevo Must Stop](#) [Brutalna kampanja protiv Lejle Turčilo i Borke Rudić iz Sarajeva mora prestati]. 15. septembar 2021, pristupljeno 21. oktobra 2021.

Safejournalists.net [Threats against the lives and limbs of journalists, Srđan Puhalo and Dragan Bursać, 03.11.2020](#) [Prijetnje po život i tijelo novinara Srđana Puhala i Dragana Bursaća, 03.11.2020.] 16. decembar 2020, pristupljeno 21. oktobra 2021.

Share fondacija. [Političko-informaciono ratovanje: kratko uputstvo](#) [Political-informational war: brief instruction book], 31. juli 2017, pristupljeno 21. septembra 2021.

Toe, R. [Bosnians launch petition against Serbian reality show](#) [Bosanci pokrenuli peticiju protiv srbijanskog rijalitija]. Balkan Insight (7. decembar 2015), pristupljeno 15. januara 2022.

Turčilo, L. [Komentari na novo javno mnjenje ili novo bojno polje](#) [Comment sections: new public debate or new mind field]. Analiziraj.ba (28. oktobar 2020), pristupljeno 13. oktobra 2021.

Turčilo, L. [U susret lokalnim izborima: Portali za diskreditaciju neistomišljenika i radikalizaciju birača](#) [Approaching new elections: Online portals for discretions of opponents and radicalisation of voters]. Analiziraj.ba (19. juni 2020), pristupljeno 12. oktobra 2021.

Žuvela, M. [Govor mržnje na stotinama portala u BiH niko ne kontroliše](#) [No one controls hate speech on hundreds of media portals], Radio Slobodna Evropa (15. juni 2021), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Ostali izvori

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, [Saopštenje: Demografska i socijalna statistika br.7](#), pristupljeno 20. septembra 2021.

[BH Novinari](#), pristupljeno 15. januara 2022.

Crvena, [Umjetnost](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Edwards, K. [European Ecommerce Overview: Bosnia and Herzegovina](#), Ecommerce Germany News, pristupljeno 29. septembra 2021.

Facebook Community Standards, [Hate Speech](#), pristupljeno 15. oktobra 2021.

Facebook Transparency Center, [Bosnia and Herzegovina](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Facebook, [Introducing journalists registration on Facebook](#), blog (30. juni 2020.), pristupljeno 15. oktobra 2021.

Facebook, [Working to stop misinformation and false news](#), pristupljeno 15. oktobra 2021.

Google, [Google News Initiative](#), pristupljeno 15. oktobra 2021.

Istinomjer, [Bosna i Hercegovina](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Izveštaj, [Digital 2020: Bosnia & Herzegovina](#), pristupljeno 1. oktobra 2021.

Konferencija Point, [Zvanična web lokacija](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Međunarodni krivični sud Ujedinjenih nacija za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), [The Conflicts](#), pristupljeno 15. januara 2022.

Mreža za profesionalizaciju medija Jugoistočne Evrope (SEENPM), [Resilience News](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Platforma Balkan Diskurs, [Obični heroji](#), pristupljeno 20. oktobra 2021.

Raskrinkavanje, [Metodologija](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Sve su to vještice, [Zvanična web lokacija](#), pristupljeno 20. oktobra 2021.

Twitter, [Transparency report, Bosnia and Herzegovina](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Twitterovi standardi zajednice, [Hateful Conduct Policy](#), pristupljeno 15. oktobra 2021.

Udruženje novinara, <https://bhnovinari.ba/bs/category/mrezanovinarkiubih/>, pristupljeno 21. oktobra 2021.

Ured Visokog predstavnika, [Zvanična web lokacija](#), pristupljeno 5. septembra 2021.

Vijeće Evrope, [South-East Europe Freedom of Expression \(JUFREX\)](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Vijeće za štampu, [JUFREX 2](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

Vijeće za štampu, [Stop! Govor mržnje!](#), pristupljeno 21. oktobra 2021.

YouTubeovi standardi zajednice, [Hate Speech Policy](#), pristupljeno 15. oktobra 2021.

Endnote

¹ Opći okvirni sporazum za mir (Aneks IV), poznat i kao Daytonski sporazum, potpisan 21. novembra 1995.

² Intervju, Leila Bičakčić, direktorica CIN - istraživačke medijske organizacije, 27. augusta 2021.; Denis Džidić, direktor BIRN medija – detektor.ba, 27. august 2021.; Feđa Kulenović, nezavisni stručnjak i aktivista, 30. august 2021.

³ Najupečatljiviji primjer ovog duboko podijeljenog političkog sistema je fenomen nazvan 'dvije škole pod jednim krovom' koji se odnosi na djecu koja dolaze iz različitih entiteta, idu u istu školu, ali pohađaju odvojena odjeljenja i uče po različitim školskim programima, u zavisnosti od svoje etničke pripadnosti. Vidi Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE), „Dvije škole pod jednim krovom“ – Najvidljiviji primjer diskriminacije u obrazovanju u Bosni i Hercegovini“ (2018.); S. Latal, '[Twenty-five years on: Bosnia remains caught between fear and hope](#)' (Dvadeset pet godina kasnije: Bosna ostaje zarobljena između straha i nade), Balkan Insight (2020).

⁴ To u praksi znači da će Krivični zakon Bosne i Hercegovine biti izmijenjen i dopunjen kako bi se uključila i ova nova odredba koja, zapravo, zabranjuje bilo kome da javno opravdava, negira, banalizira ili pokušava opravdati genocid, zločine protiv čovječnosti i druge zločine u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom. Za opširniju raspravu vidi H. Karić, '[What Bosnian's new genocide denial ban means](#)' (Šta znači nova zabrana negiranja genocida u Bosni), Analiza (2021).

⁵ Intervju, aktivistkinja, Lejla Huremović, 14. septembar 2021.

⁶ Intervju, direktorica istraživačko-novinarske kuće, Leila Bičakčić, 27. septembar 2021.

⁷ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, „Saopštenje: Demografska i socijalna statistika br. 7“.

⁸ Radio Slobodna Evropa, [Nezaposlenost u BiH porasla za 2,96 posto](#) (2021), pristupljeno 29. septembra 2021. Vidi također Bertelsmann Stiftung Index transformacije (BTI) *BTI Country Report: Bosnia and Herzegovina* (BTI, 2020), s. 20.

⁹ Intervju, Leila Bičakčić, 27. august 2021.

¹⁰ Intervju, Denis Džidić, 27. august 2021.

¹¹ Vijeće Evrope i Regulatorna agencija za komunikacije, *Godišnji izvještaj* (Sarajevo, 2020), s. 19; [Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine](#).

¹² Vijeće Evrope i Regulatorna agencija za komunikacije, *Godišnji izvještaj*, s. 23.

¹³ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Bosna i Hercegovina u brojevima* (2020), s. 106, 107.

¹⁴ Ovi podaci se izračunavaju na osnovu potencijalnog broja ljudi do kojih marketinški stručnjaci mogu doći pomoću oglasa na [Facebook](#) i [Instagram](#). Vidi Izvještaj o podacima, '[Digital Report 2020: Bosnia and Herzegovina](#)'; i A agregator podataka Statista.com objavljuje slične podatke: oko 1,8 miliona korisnika Facebooka i oko 1 milion korisnika Instagrama.

¹⁵ Intervju, Leila Bičakčić, 27. august 2021.; Denis Džidić, 27. august 2021.; Dženana Burek, izvršna direktorica Vijeća za štampu, 22. septembar 2021.

¹⁶ Vidi, na primjer, R. Toe, '[Bosnians launch petition against Serbian reality show](#)', Balkan Insight (2015); N. Đorđević, 'Serbia's reality problem', Emerging Europe (2020), <https://emerging-europe.com/after-hours/serbias-reality-problem/>.

¹⁷ Regulatorna agencija za komunikacije, Rezultati istraživanja o adekvatnoj informisanosti mladih u Bosni i Hercegovini o situaciji vezanoj za Covid-19 (Sarajevo, 2020), s. 13.

¹⁸ Drugo istraživanje pokazalo je da 64% svih građana u BiH smatra da političari i političke stranke imaju najveći uticaj na medije i da su mediji podijeljeni po 'etnonacionalnim linijama', Vidi Sokol, [Polarized Public Trust in the Media](#), (Polarizirano povjerenje javnosti u medije) s. 4, 11; Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.; Intervju, Leila Bičakčić, 27. august 2021.; Intervju Ena Bavčić, 2. septembar 2021.

¹⁹ Intervju, Leila Bičakčić, 27. august 2021.

²⁰ Intervju, Ena Bavčić, predstavnica Civil Rights Defenders za BiH, 2. septembar 2021.

²¹ Ispitanici su to više puta spominjali, a takođe je postalo jasno u ranoj fazi istraživačkog procesa da ne postoji nijedna centralna organizacija koja se bavi slobodom interneta i digitalnim pravima na širem planu.

²² Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.

²³ Lejla Huremović, LGBTQI+ i feministička aktivistkinja, takođe je napomenula da postoji prilično ograničen broj ljudi koji se bave ovim ili bilo kojim drugim pitanjima socijalne pravde i srodnim pitanjima (intervju, 14. septembar 2021).

²⁴ Intervjui, Leila Bičakčić, 27. august 2021.; Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.; Elvira Jukić-Mujkić, 27. august 2021. ; Sokol, [Polarized Public Trust in the Media](#) (Polarizirano povjerenje javnosti u medije) s. 19.

²⁵ Službeni glasnik Republike Srpske broj 11, Zakon o javnom redu i miru, usvojen 17. februara 2015. godine, čl.7.

²⁶ Javna Rasprava.ba, [Šta bi za građane i građanke FBiH značilo proglašavanje interneta javnim mjestom?](#), Zašto ne?, Sarajevo.

²⁷ Intervju, Sofija Todorović, menadžerica projekta u BIRN HuB, 21. septembar 2021.

²⁸ Godine 2017. Facebook je eksperimentirao sa svojim pravilima o kuriranju sadržaja u nekoliko odabranih zemalja: Gvatemala, Slovačka, Bolivija, Kambodža i Srbija. Ovaj eksperiment promovirao je vidljivost sadržaja koji dijele prijatelji u odnosu na sadržaj i postove koje su objavile 'stranice', uključujući medijske organizacije. U praksi je to značilo da su ti postovi uklonjeni iz redovnog News Feeda i da je sadržaj bio dostupan u posebnom odjeljku pod nazivom Explore Feed koji korisnici moraju odabrati prije nego što mogu pristupiti. Samim tim, posjećenost stranica medijskih kuća izrazito je pala. U svom odgovoru Facebooku, glavni urednik istraživačkog medija Mreža za istraživanje kriminala i korupcije, Stevan Dojčinović, napisao je: "Biranjem malih zemalja s klimavim demokratskim institucijama za eksperimentalne subjekte, pokazuje se

ciničan nedostatak brige za to kako njegove odluke utiču na one najranjivije.” Vidi S. Dojčinovic, ‘[Hey, Mark Zuckerberg: My Democracy Isn’t Your Laboratory](#)’, (Hej, Mark Zuckerberg: Moja demokratija nije tvoja laboratorija) *New York Times*, 15. novembar 2017.

²⁹ Intervju, Feđa Kulenović, 30. septembar 2021.; a spominje i izvršna direktorica Vijeća za štampu, Dženana Burek, 22. septembar 2021.

³⁰ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.

³¹ Facebookovi standardi zajednice zabranjuju govor mržnje koji je direktan napad na ljude — a ne na koncepte ili institucije — na osnovu onoga što nazivamo zaštićenim karakteristikama: rasa, etnička pripadnost, nacionalno porijeklo, invaliditet, vjerska pripadnost, kasta, seksualna orijentacija, spol, rodni identitet i ozbiljne bolesti, vidi najnovije Facebookove [Standarde zajednice](#). Slično, vidi i YouTubeova [Pravila o govoru mržnje](#) i Twitterova [Pravila o mrzilačkom ponašanju](#).

³² Izvještaji u potpunosti zasnivaju svoje nalaze na rezultatima ankete tako da ne predstavljaju zvanične podatke i analize kompanija društvenih mreža.

³³ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021. Vidi i Jeremić et al., [Facebook, Twitter Struggling](#).

³⁴ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.

³⁵ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021; Leila Bičakčić, 27. august 2021.

³⁶ Facebook je omogućio opciju preuzimanja izvještaja o zemlji, ali prikazani podaci nisu čitljivi.

³⁷ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.

³⁸ Intervju, Maida Bahto Kestendžić, koordinatorica projekta u Vijeću za štampu, 22. septembar 2021.

³⁹ O tome se opširno raspravlja u kontekstu Facebooka u A. Chinmayi, ‘[Facebook’s Faces](#)’, *Harvard Law Review Forum*, vol. 135 (2022), s. 8, 9. Vidi i C. O’Neil, ‘[Facebook’s vip “whitelist” reveals two big problems](#)’, *Bloomberg* (2021).

⁴⁰ Na primjer, pakistanski zakon o bogohuljenju je 'utopljen' u sistem moderacije sadržaja Facebooka u Pakistanu, ali izvan Pakistana ovaj sadržaj je još uvijek dostupan. Vidi Chinmayi, [Facebook’s Faces](#).

⁴¹ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 1. septembar 2021; Ena Bavčić, 2. septembar 2021.

⁴² Intervju, Lejla Turčilo, 10. septembar 2021.

⁴³ LL. Turčilo et al., ‘Uništavanje reputacije na bh. način: govor mržnje botova u online prostoru kao sredstvo sužavanja javnog prostora za alternativna mišljenja u Bosni i Hercegovini [Destruction of the reputation on bh way: hate speech of both in the online space as a mean to shrink public space for alternative opinions in BiH]’, prezentacija na konferenciji *Komentari, govor mržnje, dezinformacija i regulacija javne komunikacije*, Agencija za elektroničke medije i Medijska istraživanja, Zagreb (2022) (u pripremi), s. 20. Vidi i L. Turčilo, [Komentari na novo javno mnjenje ili novo bojno polje](#), *Analiziraj.ba* (2020).

-
- ⁴⁴ Raskrinkavanje, '[Djelovanje stranačkih "botova" u komentarima na "Klixu"](#)' (2018). Vidi i P. Blagovčanin, [Stranački botovi i kontaminacija online prostora dezinformacijama](#), Mediacentar Online (2019).
- ⁴⁵ Cvjetićanin, [Dezinformacije u online sferi](#), s. 7. Vidi i: A. Sokol, [Hate Narratives in the Media and User-Generated Content](#) (SEENPM, Tirana; Peace Institute, Ljubljana; i Foundation Mediacentar Sarajevo, 2020), s. 20.
- ⁴⁶ Online mediji u kontekstu ovog izvještaja su samostalne web lokacije i platforme koje proizvode vijesti i sličan sadržaj. Napomena: nema podataka o tačnom broju online medijskih portala. Prema studiji *Mapiranje medijskih web portala u Bosni i Hercegovini* postoji 306 online medijskih portala, od kojih 44% nema impresum dostupan na svojim web stranicama; 41% ima aktivne sekcije za komentare; a 95% ima stranice na društvenim mrežama.
- ⁴⁷ Vidi i IREX, [Media Sustainability Index 2019](#), s. 4.
- ⁴⁸ „Akteri koji su na meti dezinformacija su one osobe ili subjekti koji su predstavljeni u negativnom svjetlu, na obmanjujući ili manipulativan način; korisnici dezinformacija su oni koji su u tim istim medijskim manipulacijama prikazani u pozitivnom svjetlu”. Cvjetićanin, [Dezinformacije u online sferi](#), s. 40. Vidi i IREX, [Media Sustainability Index 2019](#), s. 3.
- ⁴⁹ T. Cvjetićanin et al., *Dezinformacije u izbornom procesu u BiH, Zašto ne?*, Sarajevo (2020), s. 31.
- ⁵⁰ Istraživački tim, [Istraživanje](#), s. 33–55, 73, 77. Vidi i A. Sokol, [Propaganda, Disinformation and Hate Models of Media and Communication in Bosnia and Herzegovina](#) (SEENPM, Tirana, Peace Institute, Ljubljana and Foundation Mediacentar Sarajevo, 2020), s. 7; L. Turčilo, [U susret lokalnim izborima: portali za diskreditaciju neistomišljenika i radikalizaciju birača](#), Analiziraj.ba (2020).
- ⁵¹ Turčilo et al., *Uništavanje reputacije*. U ovom članku autori su obavili intervju sa 17 medijskih aktera (novinara, urednika, medijskih stručnjaka, profesora) koji su potvrdili postojanje velikog broja botova na mreži, lažnih profila, čestih napada u rubrikama komentara, eksplicitnog govora mržnje ili da su grupe ljudi označene od strane kontrolnih botova kao one čiji online aktivizam može ugroziti njihove trenutne političke pozicije i ugled političkih stranaka s kojima su povezani. (s. 19).
- ⁵² Ibid., s. 5.
- ⁵³ Intervju, Lejla Turčilo, 10. septembar 2021. Vidi Safejournalists.net, '[SJ: The brutal campaign against Lejla Turčilo and Borka Rudic from Sarajevo must stop](#)' (Brutalna kampanja protiv Lejle Turčilo i Borke Rudić iz Sarajeva mora prestati), 15. septembar 2021. Vidi i S. Hodžić et al., [Surfanje po tankom ledu: mladi, mediji i problematičan sadržaj](#) (Mediacentar Sarajevo, 2019), s. 22.
- ⁵⁴ Intervju, Dženana Burek, 22. septembar 2021.
- ⁵⁵ Safejournalists.net, [Threats against the lives and limbs of journalists, Srđan Puhalo and Dragan Bursać](#) Safejournalists.net, 3. novembar 2020, pristupljeno 21. oktobra 2021. Vidi i Jeremić et al., [Facebook, Twitter Snuggling](#).

⁵⁶ Intervju, Lejla Turčilo, 10. oktobar 2021. Vidi i Turčilo et al., Uništavanje reputacije, s. 13.

⁵⁷ Intervju, Feđa Kulenović, 30. august 2021. Vidi i IREX, [Media Sustainability Index 2019](#), s. 7.

⁵⁸ Vidi, na primjer, studiju slučaja o kampanji mržnje prema novinaru hrvatskog medija (Sokol, *Hate Narratives*), s. 12–14.

⁵⁹ U ovom izvještaju se pojam dezinformacija odnosi na 'lažne ili izmanipulirane informacije koje se svjesno dijele s ciljem nanošenja štete ili su napravljene bezobzirnim zanemarivanjem moguće štete.' Jonathan Swift, *Legal Responses to Disinformation*. (International Center for Not-for-Profit Law, Washington DC, 2020), s. 3.

⁶⁰ Ibid., s. 52.

⁶¹ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.

⁶² R. Krupalija, *Disinformation during Covid-19 Pandemic* – Dezinformacije tokom pandemije Covid-19 (Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit Bosnien-Herzegowina, Sarajevo, 2020), s. 20. Vidi i Policy Department for External Politics, [Mapping Fake News and Disinformation](#), s. 23.

⁶³ Tokom devet mjeseci 2020. godine, ukupno 2.662 medijskog sadržaja procijenjeno je i objavljeno od strane 773 medija i na tri platforme društvenih mreža u poređenju sa 2.420 članaka i 752 medija u toku jedne godine. (2018). Vidi Krupalija *Disinformation during Covid-19 Pandemic*, s. 20.

⁶⁴ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.

⁶⁵ Krupalija, *Disinformation during Covid-19 Pandemic*, s. 20. Vidi i: European Commission, *Policy Department for External Politics, Mapping Fake News and Disinformation in the Western Balkans and Identifying Ways to Effectively Counter Them*, Brussels (2021), s. 25, 46.

⁶⁶ Krupalija, *Disinformation during Covid-19 Pandemic*, s. 48.

⁶⁷ Kako je opisano u studiji: „Neimenovani muškarac iz Srbije, koji je tvrdio da lijek za COVID-19 već godinama postoji u Rusiji, bio je viralni hit u regiji, sakupivši preko 175.000 pregleda na samo jednoj Facebook stranici (Glas Srbije) i još 300.000 na YouTube kanalima Da Best i Ne damo svetinje: podijeljeno je više od 100.000 puta i ponovo objavljeno na desetinama online portala širom regije.' Žena po imenu Aneta Krstović (nadimak LaMadrina), koja je tvrdila da je so lijek za COVID-19, svoj video je na Facebooku podijelila više od 13.000 puta.. Ibid., s. 25, 47.

⁶⁸ Posebno se isticao „Semir Osmanagić, najpoznatiji po svom pseudoarheološkom projektu „piramida“ u srednjoj Bosni. Osmanagić je prije pandemije bio aktivan na raznim društvenim mrežama. Osmanagić je u februaru 2020. godine počeo govoriti o pandemiji, koristeći senzacionalne naslove u svojim spotovima i ponavljajući niz već kružećih neistina i teorija zavjere. Njegov YouTube kanal ima 43.900 pretplatnika i 6.950.460 pregleda, od kojih većina dolazi iz videa vezanih za pandemiju, Ibid., s. 47.

⁶⁹ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.

⁷⁰ M. Ristić et al., *From Cures to Curses, Manipulation Flourishes in the Digital Environment* (BIRN, Beograd, 2020), s. 14.

⁷¹ Policy Department for External Politics, [Mapping Fake News and Disinformation](#), s. 23, Slično, autori zaključuju da „tamo gdje je sposobnost države da vlada – ili, zapravo, njena sposobnost da održi suverenitet – povezana s geopolitičkim sukobima između većih sila, domaći politički programi su posebno osjetljivi na iskrivljenje i/ili zarobljavanje transnacionalnim dezinformacijskim narativima, [...] posebno u BiH”, s. 49.

⁷² Intervju, Danijela Dugandžić Živanović, 31. august 2021.

⁷³ E. Zulejhić et al., *Preko margine: dezinformacije o marginalizovanim grupama u bh. medijima, Zašto ne?*, Sarajevo (2020), s. 40, 53–54, 56–57. Vidi i druge fact-checking analize Raskrinkavanja, pristupljeno 21. oktobra 2021.

⁷⁴ Zulejhić et al., *Preko margine*, s. 38.

⁷⁵ Intervju, Lejla Huremović, 14. septembar 2021.

⁷⁶ Autorica izvještaja se želi zahvaliti ovim mladim ljudima što su svoje iskustvo podijelili putem e-maila.

⁷⁷ Intervju, Leila Bičakčić, 27. august 2021.

⁷⁸ Intervju, Hana Ćurak, 16. septembar 2021.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Intervju, Lejla Turčilo, 10. oktobar 2021.

⁸³ Intervju, Hana Ćurak, 16. septembar 2021.

⁸⁴ Intervju, Tatjana Milovanović, 17. septembar 2021.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Intervju, Tatjana Milovanović, 17. septembar 2021.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Policy Department for External Politics, [Mapping Fake News and Disinformation](#), s. 23. Vidi i IREX, [Media Sustainability Index 2019](#), s. 9.

⁹⁰ Javni servis Republike Srpske objavio je najveći broj političkih dezinformacija prema istraživanju koje je provela platforma Raskrinkavanje u 2018. Vidi Cvjetičanin, [Dezinformacije u online sferi](#), s. 32; Sokol, [Polarized Public Trust in the Media](#), s. 13, 15; i IREX, [Media Sustainability Index 2019](#), s. 5.

⁹¹ Intervju, Ena Bavčić, 2. septembar 2021; IREX, [Media Sustainability Index 2019](#), s. 8.

⁹² Potvrdili svi ispitanici s medijskom ekspertizom. Vidi i Hodžić et al., [Surfanje po tankom ledu](#), s. 26, 38; Sokol, [Propaganda, Disinformation and Hate Models](#), s. 8.

⁹³ Council of Europe: European Court of Human Rights, *Sunday Times v. The United Kingdom*, 50/1990/241/312, 24 October 1991, para.51. Council of Europe: European Court of Human Rights, *Sunday Times v. The United Kingdom*, 50/1990/241/312, 24 October 1991, para.51 (Vijeće Evrope: Evropski sud za ljudska prava, *Sunday Times protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 50/1990/241/312, 24. oktobar 1991., par. 51.)

⁹⁴ Intervju, Leila Bičakčić, 27. august 2021.

⁹⁵ Intervju, Denis Džidić, 27. august 2021.

⁹⁶ Intervju, Anonimno, 30. august 2021.

⁹⁷ Intervju, Anonimno, 30. august 2021.

⁹⁸ Intervju, Denis Džidić, 27. august 2021.

⁹⁹ Intervju, Dženana Burek, izvršna direktorica Vijeća za štampu, 26. septembar 2021.

¹⁰⁰ Intervjui, Leila Bičakčić, 27. august 2021; Elvira Jukić-Mujkić, 27. august 2021. Sokol, [Polarized Public Trust in the Media](#), s. 19.

¹⁰¹ Intervju, Anonimno, 30. august 2021.

¹⁰² Vidi, na primjer, D. Keller, *Amplification and Its Discontents, Occasional Papers* (Knight First Amendments Institute, Columbia University, 2021).

¹⁰³ Stavovi ARTICLE-a 19 o regulaciji platformi predstavljeni su u [‘Side-stepping rights’](#); [‘Watching the watchmen: Content moderation, governance and freedom of expression’](#) (2021); i [‘Taming big tech’](#) (2021). Vidi i [Santa Clara Principles](#) (verzija 2.0).

¹⁰⁴ Tokom izrade ovog izvještaja, istraživačica je učestvovala u online sastancima i radionicama aktera sa Facebookom koje je organizirao UNESCO u okviru projekta Social Media 4 Peace.

¹⁰⁵ Postoji još jedna važna feministička mreža: CURE. Bilo je nekoliko pokušaja da se uspostavi veza s njima, ali bezuspješno.

¹⁰⁶ Intervju, Tijana Cvjetičanin, 2. septembar 2021.

¹⁰⁷ Intervju, Denis Džidić, 27. septembar 2021.

¹⁰⁸ Platforme društvenih mreža i umrežene informacione tehnologije transformisale su tokove informacija, logiku distribucije medijskih sadržaja i mogućnosti za učešće u javnoj debati, društvenom i političkom životu. Platforme društvenih mreža su stvorile hibridni prostor za individualnu interakciju i kolektivno promišljanje, ali su također ojačale tehnološku konvergenciju i platformizaciju interneta i umreženih tehnologija. Za više o ovome, vidi, J. Cohen, *Between Truth and Power: The Legal Constructions of Informational Capitalism* (Oxford University Press, 2019), s. 75. Za više o autonomiji ljudi u kontekstu platformizacije, vidi N. Couldry

and A. U. Meijas, *The Costs of Connection. How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism* (Stanford University Press, Redwood City, 2019), s. 153.

¹⁰⁹ Intervju, Leila Bičakčić, 27. august 2021.

¹¹⁰ Intervju, Elvira Jukić-Mujkić, 27. august 2021.

¹¹¹ Intervju, Denis Džidić, 27. august 2021.

¹¹² Barem prema saznanjima istraživanja, jedina slična inicijativa iz ove domene bila je konferencija internetskog foruma 'One World' koja je okupila sve ključne aktere, uključujući i državne; međutim, ova platforma je prestala postojati. Vidi [One World](#) i [Global Information Society Watch](#), pristupljeno 12. oktobra 2021. Pokušavali su da se uspostave kontakti sa ovom organizacijom, ali bezuspješno.

¹¹³ Intervju, Elvira Jukić-Mujkić, 27. august 2021.

¹¹⁴ Intervju, Anonimno, 30. august 2021.

¹¹⁵ Ova fokusna područja spominju se u odgovorima u procesu intervjua.

¹¹⁶ Kao što je gore spomenuto, ARTICLE 19 je upozorio na moguće rizike povezane s nacionalnim osnivanjem kompanija društvenih mreža; međutim, stabilna online tačka kontakta za lokalne aktere mogla bi doprinijeti održivom i transparentnijem angažmanu lokalnih organizacija civilnog društva s kompanijama društvenih mreža.